

05 ΣΕΠ. 2012

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Τμήματος
Κοινωνικής & Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**ΣΚΙΑΓΡΑΦΟΝΤΑΣ ΤΗ
ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ**
η ταυτότητα του αλβανού μετανάστη

Πύργος Αντώνιος

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: κ. Ε. Σπυριδάκης

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: κ. Ε. Σπυριδάκης, κ. Λ.

Βεντούρα, κ. Δ. Καρακατσάνη

*Κόρινθος
Ιούλιος 2011*

009866

Copyright © Αντώνης Πύργος, 2011.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και μόνο.

Στη Βήτα..

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	Σελ. 4
Πρόλογος	Σελ. 5
Εισαγωγή	Σελ. 7
Μεθοδολογικό εργαλείο	Σελ. 10
Μέρος πρώτο: κοινωνική αναπαραγωγή	
Κεφάλαιο πρώτο: δημιουργώντας συλλογικότητες	Σελ. 14
Συμπερασματικά	Σελ. 29
Κεφάλαιο δεύτερο: η έλευση του εφεδρικού βιομηχανικού στρατού	Σελ. 31
Α. το πέρασμα από την εργασία στην κατανάλωση	Σελ. 31
Β. η κρίση της επιβίωσης	Σελ. 40
Συμπερασματικά	Σελ. 45
Κεφάλαιο τρίτο: το φύλο της μετανάστευσης	Σελ. 46
Α. «θηλυκοποίηση» της εργασίας	Σελ. 46
Β. γυναίκα - μετανάστρια – εργαζόμενη – μητέρα	Σελ. 50
Συμπερασματικά	Σελ. 56
Μέρος δεύτερο: κοινωνική ενσωμάτωση	
Κεφάλαιο πρώτο: ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων	Σελ. 58
Α. η σημασία των δικτύων για μια πολυπολιτισμική κοινωνία	Σελ. 58
Β. οργάνωση και δομή των μεταναστευτικών δικτύων	Σελ. 62
Συμπερασματικά	Σελ. 69
Κεφάλαιο δεύτερο: κοινωνικός αποκλεισμός ή κοινωνική ενσωμάτωση;	Σελ. 71
Α. η θέση του «Άλλου» στην κοινωνία υποδοχής	Σελ. 71
Β. η ενσωμάτωση της διαφορετικότητας	Σελ. 73
Συμπερασματικά	Σελ. 77
Συμπεράσματα	Σελ. 78
Αντί epilόγου	Σελ. 81
Βιβλιογραφία	Σελ. 82

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη μελέτη αυτή γίνεται προσπάθεια προσέγγισης του σύνθετου φαινομένου της μετανάστευσης στην εποχή των οικονομικών και κοινωνικοπολιτισμικών κρίσεων. Επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ του σύγχρονου μετανάστη, τη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων, τον καθορισμό της εργασίας και του φύλου. Επιδιώκουμε να αναδείξουμε τις έννοιες της κοινωνικής αναπαραγωγής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης, τη σχέση που συγκροτούν με την κοινωνική αποδοχή ή την κοινωνική περιθωριοποίηση. Στη συνέχεια περιγράφεται η σημασία της εθνοτικής ομάδας μέσα από τη διερεύνηση του κοινωνικού δικτύου. Η θέση που κατέχει το ίδιο το δίκτυο προσδιορίζει τη θέση του ίδιου του μετανάστη. Τέλος στα γενικά συμπεράσματα τονίζεται ο χαρακτήρας της «νέας» μετανάστευσης. Ειδικότερα, δίνοντας έμφαση στη διαμόρφωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του μετανάστη κατά την αλληλεπίδραση με την κοινωνία υποδοχής προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε συνολικότερα την έννοια της μετανάστευσης.

ABSTRACT

This study is an attempt to approach the complex phenomenon of immigration in an era of economic and socio-cultural crises. We attempt to outline the profile of contemporary immigrant, the construction of collective identities, determine labor and gender. We seek to highlight the concepts of social reproduction and social integration, the way we played in the social acceptance or social marginalization. It then describes the importance of the ethnic group through the exploration of the social network. The position of the network determines the position of the immigrant. Finally the general conclusions emphasize to the nature of the "new" immigration. Particular we emphasized on shaping characteristics of the immigrant in the interaction with the host society trying to explain the concept of migration.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με το ζήτημα της σύγχρονης μετανάστευσης, της μετεγκατάστασης και της διαμονής στην κοινωνία υποδοχής νέων πληθυσμιακών ομάδων. Θα εξετάσουμε τις νέες συνθήκες που δημιουργούνται τόσο σε κοινωνικοοικονομικό όσο και σε πολιτισμικό επίπεδο σε περιόδους οικονομικών ασταθειών.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η παγκόσμια κρίση εντείνει την αντιπαράθεση μεταξύ γηγενών και μεταναστευτικών ομάδων σε πολλές ευρωπαϊκές κοινωνίες. Ο μετανάστης, κυρίως στο φαντασιακό των λαϊκών στρωμάτων αλλά όχι μόνο, γίνεται αποδιοπομπαίος τράγος. Ευθύνεται για την υψηλή ανεργία, για την επιδείνωση των υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους, για την άνοδο της εγκληματικότητας κτλ.

Σε έναν κόσμο όπου η αλληλεξάρτηση όλων των χωρών του πλανήτη αυξάνεται γεωμετρικά και όπου πάνω από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι υποσιτίζονται είναι αδύνατον ο Βορράς να αναχαιτίσει το ρεύμα των πολιτικά κατατρεγμένων και πεινασμένων του Νότου- ανθρώπων που προσπαθούν να αποφύγουν την απόλυτη εξαθλίωση, διεισδύοντας στο Club των πλουσίων. Ακόμη και η πιο αυστηρή περιφρούρηση των συνόρων δεν μπορεί να σταματήσει τις μεταναστευτικές ροές από τον τρίτο στον πρώτο κόσμο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι πλούσιες χώρες αντιμετωπίζουν το εξής δίλημμα: είτε να καταλύσουν τις δημοκρατικές ελευθερίες και να επιβάλουν ημιαστυνομικά καθεστώτα είτε να δεχθούν την, μέσα σε λογικά όρια, εντεινόμενη πολυπολιτισμικότητα ως μια αναπόφευκτη κατάσταση που από τη μια μεριά δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, αλλά από την άλλη, όταν αντιμετωπίζεται με έναν δημοκρατικό και κοινωνικά δίκαιο τρόπο, συμβάλλει σημαντικά στην οικονομία, στην κοινωνία και στον πολιτισμό μιας χώρας (Μουζέλης, 2010).

Με την ακαριαία μεταβίβαση πληροφοριών, γνώσεων και κεφαλαίων, την κατάρρευση των οικονομικών και ιδεολογικών συνόρων και την αποσάθρωση της συμβολικής πρωτοκαθεδρίας των εθνικών-κρατικών κοινωνιών, ο κόσμος που κάποτε γνωρίζαμε δεν υπάρχει πια. Η εμβέλεια των φαντασιακών κοινοτήτων γύρω από τις οποίες συγκροτούνταν οι ομοιο-

γενείς συλλογικές ταυτότητες βρίσκεται σε προϊούσα αποδρομή. Τα «Ε-μείς» που μας ακολουθούν από τη γέννηση ως τον θάνατο δεν λειτουργούν ως σταθερές μήτρες αυτογνωσίας (Τσουκαλάς, 2010).

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να αναφερθούμε στη δυσκολία ανεύρεσης βιβλιογραφικών αναφορών. Η εξέταση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα αποτελεί ένα νεοσύστατο τμήμα της ερευνητικής διαδικασίας με αποτέλεσμα το μικρό εύρος των επιστημονικών πηγών. Για το λόγο αυτό επιδιώξαμε να συνθέσουμε κοινωνιολογικές και κοινωνικές θεωρίες, θεωρίες για την κοινωνιολογία της μετανάστευσης, την κοινωνική ενσωμάτωση και τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη δημιουργία των κοινωνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων, την κοινωνική ταυτότητα ώστε να συγκροτήσουμε ένα νέο πλαίσιο αναφοράς που θα περιγράφει τις προκλήσεις των μεταναστών στις νέες πολυπολιτισμικές κοινωνίες υποδοχής.

Κλείνοντας τον πρόλογο θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής για την δυνατότητα διεξαγωγής αυτής της έρευνας με κεντρικό σημείο αναφοράς το μετανάστη και την αποδοχή ή όχι της διαφορετικότητάς του από την ελληνική κοινωνία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει τη δυναμική της μετανάστευσης. Επιδιώκουμε να αναδείξουμε τις ποικίλες ταυτότητες που εμφανίζονται στο σύνολο των κοινωνιών υποδοχής και προσδιορίζουν τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ομάδων που συναποτελούν τους κοινωνικούς χώρους.

Κεντρικός μας στόχος είναι να αναδείξουμε τις κοινωνικές σχέσεις που αναπροσαρμόζονται ανάλογα με τις περιστάσεις κατά τη διάρκεια συνδιλλαγής μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων. Στην περίπτωση μας τις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών αναδεικνύοντας τις ομοιότητες και τις διαφορές, διαμορφώνοντας ένα νέο πολιτισμικό πρότυπο πολίτη.

Για να επιτύχουμε τα παραπάνω θα μελετήσουμε τις θεματικές της κοινωνικής αναπαραγωγής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Θα εστιάσουμε στον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται οι πολλαπλοί ρόλοι που κατέχει το κοινωνικό υποκείμενο, συγκεκριμένα ο μετανάστης, προσδιορίζοντας την κοινωνική του θέση στο κοινωνικό «όλον». Η εργασιακή ταυτότητα, όπως επίσης και η έμφυλη διάστασή της, επιδρούν σημαντικά στην ομαλή ή μη ενσωμάτωσή του.

Η δημιουργία συλλογικοτήτων έχει ως αποτέλεσμα την αντιμετώπιση μορφών πολιτισμικής γκετοποίησης. Σε αυτήν την περίπτωση η μειονότητα περιχαρακώνεται, κλείνεται στον εαυτό της, είτε λόγω εξωτερικών πιέσεων (π.χ. εχθρική στάση του γηγενούς πληθυσμού, περιθωριοποίηση μέσω των μηχανισμών της αγοράς ή του κράτους) είτε λόγω επιλογής (π.χ. εθνοθρησκευτικές μειονότητες που θέλουν να αποφύγουν τα «ελευθέρια», κοσμικά, δυτικά ήθη).

Ένας δεύτερος τύπος πολυπολιτισμικότητας χαρακτηρίζεται από την καταπιεστική στρατηγική μιας κυβέρνησης που προσπαθεί να εμποδίσει την αναπαραγωγή της μειονοτικής κουλτούρας (π.χ. η κατάσταση των Κούρδων, κυρίως πριν από τη διακυβέρνηση Ερντογάν). Μια ηπιότερη μορφή πολιτισμικής καταπίεσης μπορεί να αποσκοπεί όχι στην εξάλειψη της μειονοτικής κουλτούρας αλλά στην κατάργηση συγκεκριμένων πολιτι-

στικών δικαιωμάτων (π.χ. το δικαίωμα του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη ή το δικαίωμα της χρήσης της ισλαμικής μαντίλας στη Γαλλία), (Μουζέλης, 2010).

Καθοριστικής σημασίας ο ρόλος του κοινωνικού δικτύου. Από τη μετάδοση της αρχικής πληροφορίας μέχρι την αντιμετώπιση των συνθηκών εγκατάστασης τα μεταναστευτικά δίκτυα, είτε σε μικρό είτε σε μακρο επίπεδο, κατέχουν σημαντική θέση στην κοινωνική αποδοχή. Η αρχική θέση που λαμβάνει ο «Άλλος» εξαρτάται κατά πολύ από τη θέση που λαμβάνει η μεταναστευτική ομάδα στην οποία ανήκει μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Αντίστοιχα, η πολυπολιτισμικότητα που προωθείται μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα προάγει και σέβεται την αυτονομία και την εσωτερική λογική των επί μέρους πολιτισμικών παραδόσεων, επιμένοντας παράλληλα να χτίζει αμφίδρομες γέφυρες μεταξύ τους.

Οι ταυτότητες των ανθρώπων ζουν, παράγονται και αλλάζουν μαζί τους. Κρατούν κάποια νοήματα από το παρελθόν, αλλάζουν άλλα. Συνυφαίνουν νέα με παλαιά νοήματα.

Η αρχή του σεβασμού της διαφοράς μάς κάνει πολλές φορές να χάνουμε το τεράστιο και πολύμορφο πρόβλημα των κοινωνικών ανισοτήτων. Στην πραγματικότητα όμως οι διακρίσεις και οι ανισότητες συμβαδίζουν, ενισχύοντας οι μεν τις δε. Χωρίς να καταπολεμήσεις τις διακρίσεις, δεν μπορείς να περιορίσεις τις ανισότητες, και χωρίς να πολεμήσεις τις ανισότητες, δεν μπορείς να απαλλαγείς από τις διακρίσεις.

Από τα παραπάνω προκύπτουν ορισμένα ερωτήματα τα οποία καλούμαστε να περιγράψουμε και να δώσουμε σφαιρικές προσεγγίσεις στους παράγοντες που ασκούν επιρροή. Πως αλληλεπιδρά στο πολυπολιτισμικό πρότυπο η ιεραρχική δομή της κοινωνίας; Η διαφορετικότητα των πολλαπλών ρόλων που καταλαμβάνει ο μετανάστης πως αντιμετωπίζεται από την κοινωνία υποδοχής; Η κρίση του δυτικού μοντέλου απασχόλησης οδηγεί στην αναβίωση των παραδοσιακών κοινωνιών; Υπάρχει συνοχή και αλληλεγγύη μεταξύ των διαφορετικών μεταναστευτικών ομάδων; Τα «νέα» μεταναστευτικά ρεύματα δυσκολεύουν τη θέση των «παλαιότερων»;

Στη μελέτη αυτή θα γίνει προσπάθεια να προσεγγισθούν τα θέματα στα οποία αναφερθήκαμε, όσο το δυνατόν αναλυτικότερα. Τα εμπειρικά δε-

δομένα που καταγράφονται προέρχονται από την έρευνα που διεξάχθηκε στα πλαίσια εκπόνησης της μεταπτυχιακής εργασίας μας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Ακολουθήθηκε η ποιοτική μέθοδος, διότι θεωρήθηκε καταλληλότερη αναφορικά με τη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων της «καθημερινότητας» των ανθρώπων. Διεξάχθηκαν εις βάθος συνεντεύξεις βασισμένες σε ημι-δομημένες ερωτήσεις, δια των οποίων συγκεντρώθηκε πραγματολογικό υλικό μέσω των συνεντεύξεων με τους μετανάστες.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στη διάκριση του δείγματος μας σε μετανάστες φοιτητές - εργαζόμενους και σε μετανάστες αποκλειστικά εργαζόμενους. Αξίζει να σημειωθεί ο διαχωρισμός μεταξύ ηλικίας, φύλου, μορφωτικού επιπέδου και εργασιακής ταυτότητας.

Οι παραπάνω αναφορές επιλέχθηκαν προκειμένου να αναδειχθούν οι πιθανές διαφορές απόψεων μεταξύ του δείγματος, αναφορικά με την κοινωνική αποδοχή τους. Οι ερωτώμενοι ήταν άνδρες και γυναίκες μετανάστες που τους χαρακτήριζαν διαφορετικά κίνητρα ως προς τις μετακινήσεις τους (κατά κύριο λόγο τα κίνητρα ήταν οικονομικά και εκπαιδευτικά). Προσπαθήσαμε να εστιάσουμε στις νέες προκλήσεις που παρουσιάζονται μέσα από τους παράγοντες του χρόνου και του χώρου, καθώς επίσης και την επιρροή τους ως προς την ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

Κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων παρουσιάστηκαν διάφορες δυσκολίες όπως η έλλειψη εμπιστοσύνης, η ανασφάλεια, ο φόβος του διαφορετικού, η επιφυλακτικότητα. Σε τέτοιες περιπτώσεις η διακριτικότητα του ερευνητή και η ευγένειά του καθορίζουν τη χροιά των απαντήσεων¹. Τα κοινωνικά υποκείμενα πρέπει να αντιμετωπίζονται με σεβασμό και δικαιοσύνη.

Καθ' όλη τη διάρκεια αντιμετώπισης των παραπάνω είχαμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε το χώρο στον οποίο συμμετείχαμε (Στέκι Μεταναστών Θεσ/νίκης), τις αντιδράσεις των παρακείμενων μελών μεταναστών και γηγενών, τις συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά κάθε μεταναστευ-

¹ "Εκείνα που καλείται να υπερκεράσει ο ερευνητής είναι η διστακτικότητα και οι φόβοι-προβληματισμοί των υποκειμένων σε επικοινωνιακό επίπεδο. Σε αυτό το σημείο έγκειται και η σημασία της συνέντευξης: να ξεπεραστούν κοινωνικά στεγανά, που δυσχεραίνουν την ουσιαστική συμμετοχή στο διάλογο, ώστε να επέλθει η προσέγγιση της αληθινής πραγματικότητας."

τικής ομάδας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως εθνοτικές ομάδες οι οποίες προηγήθηκαν χρονικά άλλων παρουσίασαν μεγαλύτερη διαλλακτικότητα στη συμμετοχή τους στην ερευνητική διαδικασία. Επίσης, οι κοινωνικές σχέσεις που είχαν συνάψει μέσα στον κοινωνικό χώρο βασιζόνταν στη διαντίδραση μεταξύ παλαιών και νέων μεταναστών, γηγενών και μεταναστών.

Για την ομαλή διεξαγωγή των συνεντεύξεων είναι πολύ σημαντική η συμπεριφορά και η στάση του ερευνητή. Ένα από τα βασικά γνωρίσματα του συνεντευκτή είναι η δυνατότητα καλλιέργειας φιλικού κλίματος μεταξύ του ίδιου και του υποκειμένου. Το να είναι ο ερευνητής δεκτικός, ευχάριστος, ευαίσθητος, μόνο οφέλη μπορεί να αποδώσει στην έρευνα. Εξάλλου μέσα σ' αυτή την αλληλεπίδραση δεν μπορεί το υποκείμενο ν' αφηθεί στις ερωτήσεις, αν ο ίδιος ο ερευνητής δεν δώσει ορισμένα στοιχεία για τον εαυτό του πρώτα, εάν δεν αρχίσει ο ίδιος να αποκαλύπτεται κατά μία έννοια. Ο ερευνητής οφείλει πάντα να θυμάται πως οι περισσότερες ερωτήσεις προκύπτουν, καθώς ο ίδιος προσπαθεί να επικοινωνήσει και να αλληλεπιδράσει με το υποκείμενο (Silverman, 2000).

Μέσω της συνέντευξης ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να παρατηρήσει και τις εκφράσεις χειρών και προσώπου, τον τόνο της φωνής κ. ά., στοιχεία χρήσιμα για την αποφυγή επιφανειακών ερμηνειών. Τίποτα δεν θεωρείται δεδομένο.

Όσον αφορά στην έρευνα που διεξάχθηκε, έγιναν όσο το δυνατόν λιγότερες ερωτήσεις και επιχειρήθηκε σταδιακή απόσυρση από την πλευρά του ερευνητή, κατά τη ροή των συνεντεύξεων, δίνοντας τη δυνατότητα στα υποκείμενα να αφηγηθούν. Σκοπός ήταν οι ερωτώμενοι να είναι ελεύθεροι να ταξινομήσουν οι ίδιοι τα σημαντικά και τα ουσιώδη συμβάντα.

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, στη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήσαμε μη δομημένες συνεντεύξεις. Κατά τη διαδικασία της λαμβάνει χώρα μια συζήτηση που είναι κατά μια έννοια ελεύθερη, αλλά που η ελευθερία της σχετίζεται με τη φύση της συζήτησης, το θέμα που ερευνάται και το βαθμό της δόμησης των ερωτήσεων. Στο πλαίσιο αυτού του τύπου συνέντευξης, ο ερευνητής είναι εκείνος, οποίος δείχνει κατανόηση στα λεγόμενα του ερωτώμενου, την/ τον βοηθά να εκφραστεί, να ερμηνεύσει αυτά που λέει.

Οι συνεντεύξεις γενικά έχουν όμως και μειονεκτήματα τα οποία οφείλει να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει ο ερευνητής. Ένα εκ των σημαντικότερων μειονεκτημάτων είναι ο κίνδυνος βεβιασμένων ερωτήσεων από μεριάς του ερευνητή με πιθανό αποτέλεσμα τις ανακριβείς ή παραπλανητικές πληροφορίες. Ένα δεύτερο σημείο είναι η προθυμία του υποκειμένου να δώσει τις απαντήσεις που ο ερευνητής θέλει ή τις απαντήσεις που θα είναι κοινωνικά αποδεκτές και επιθυμητές.

Οι ερωτώμενοι ενδόμυχα τρέφουν την ελπίδα ότι θα δώσουν τις «σωστές» απαντήσεις. Δεν είναι αυτή, όμως, η επιθυμητή κατάληξη μιας συνέντευξης, γιατί στις συνεντεύξεις δεν γίνονται «λάθη», όσον αφορά στις απαντήσεις των ερωτώμενων. Σκοπός του ερευνητή είναι η προσέγγιση και καταγραφή της αλήθειας, χωρίς αποστέρηση και αποχρωμάτιση των απαντήσεων. Τα υποκείμενα πολλές φορές νιώθουν ότι βρίσκονται εν μέσω μιας διαδικασίας άφεσης αμαρτιών. Εάν ειδικά καταφέρουν να δουν από την αντίδραση του ερευνητή ότι έχουν συμβάλει στα προσδοκώμενα αποτελέσματα της έρευνας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα ενότητα επιχειρούμε να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται οι κυρίαρχες αντιλήψεις. Η «εμπειρία», η «πρακτική» και η «διαδικασία» αποτελούν στοιχεία της «πραγματικής ζωής» διαμορφώνοντας την κοινωνική δομή και επηρεάζοντας τις κοινωνικές σχέσεις.

Για το λόγο αυτό επικεντρωνόμαστε στον τρόπο με τον οποίο επιβάλλεται η κυρίαρχη πολιτισμική κουλτούρα διαμορφώνοντας συνειδήσεις και αντιλήψεις. Στην επιρροή που ασκούν τα κυρίαρχα πρότυπα επί της διαφορετικότητας. Τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζονται οι ταυτότητες των μεταναστευτικών ομάδων στην καθημερινή αλληλόδρασή τους με το κοινωνικό περιβάλλον. Στην αλληλεξάρτηση, στην αλληλεπίδραση και στην αλληλεγγύη που διαμορφώνονται στις εσωτερικές δομές των κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούνται στους κοινωνικούς χώρους που συμμετέχουν οι μετανάστες.

Θα εστιάσουμε στον εργασιακό χώρο ώστε να μελετήσουμε τη διαμόρφωση της ταυτότητας του μετανάστη, τις προϋποθέσεις και τα πρότυπα που οδηγούν στις υπάρχουσες εργασιακές σχέσεις. Θα προσπαθήσουμε να κάνουμε το διαχωρισμό μεταξύ των ρόλων του μετανάστη – εργάτη – καταναλωτή και τον τρόπο που ο γηγενής πληθυσμός αντιλαμβάνεται τη παραπάνω διάκριση.

Τέλος, θα εξετάσουμε την ιδιότητα του φύλου στην κοινωνική πραγματικότητα. Ο ρόλος που προσδιορίζει ένα άτομο με ιδιαίτερα διακριτά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με τους υπόλοιπους ξεχωριστούς ρόλους που λαμβάνει στο κοινωνικό σύστημα, το καθιστά ενάλωτο στη διατήρηση των πολλών του ταυτοτήτων.

Κεφάλαιο πρώτο: Δημιουργώντας συλλογικότητες

«Μια κοινωνία υπάρχει από μόνη της, έχει δηλαδή αυτοτελή υπόσταση..»,

Εμίλ Ντιρκέμ

Οι κοινωνίες συγκροτούνται από σχέσεις διάρκειας ανάμεσα σ' αυτές, στα κοινωνικά υποκείμενα και στα αντικείμενα που απαρτίζουν το κοινωνικό περιβάλλον. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως οι κοινωνίες και τα υποκείμενα διέπονται από σχέσεις αλληλεξάρτησης².

Κατά τον Μπασκάρ, η κοινωνία δε δημιουργείται από την ανθρώπινη δράση – αλλά διατηρείται ή μεταβάλλεται εξαιτίας της. Οι κοινωνίες παρέχουν τις πρώτες ύλες ώστε τα υποκείμενα να δημιουργούν νέες μορφές οργάνωσης. Ουσιαστικά, τα κοινωνικά υποκείμενα όχι μόνο ελέγχουν την δράση τους αλλά ελέγχουν και την ίδια τη διαδικασία ελέγχου³. Κοινωνικές κατηγορίες όπως οι μετανάστες, οι γυναίκες, οι εργάτες επηρεάζουν τις εξελίξεις χωρίς να είναι κοινωνικά ορατοί. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παραπάνω ομάδων αλλοιώνονται, με αποτέλεσμα τη χαλάρωση της συνοχής, την αποδέσμευση του ατόμου από τον έλεγχο της ομάδας. Σε ορισμένες περιπτώσεις η ελλιπής ενσωμάτωση συνδέεται με την έννοια της ανομίας⁴.

Παρατηρείται πως σε περιόδους κοινωνικο-οικονομικών δυσχερειών το άτομο εγκαταλείπει τους στενούς δεσμούς με την ομάδα και επιδιώκει να επιβιώσει αυτό και η οικογένειά του. Η κατάσταση γίνεται χειρότερη όταν το άτομο επιχειρεί να αντλήσει όλες τις πηγές εργασίας της ομάδας προς όφελος δικό του. Χαρακτηριστικά, “λόγω της οικονομικής κρίσης δουλειές δεν υπάρχουν, στήριξη υπάρχει από την οικογένεια και σε μικρότερο βαθμό από τους συμπατριώτες. Βέβαια, οι γνωριμίες βοηθούν να ξεπεράσω την κρίση. Συγκεκριμένα, έχω δουλέψει σε κάποιους φίλους έλληνες, όπου δεν

² Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 38 – 39, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

³ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 40 - 41, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

⁴ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 16, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

πήρα χρήματα καθώς με έχουν βοηθήσει πολύ.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “εξαιτίας της οικονομικής κρίσης δουλειές δεν υπάρχουν και είναι δύσκολο να βρει κανείς. Εγώ προσωπικά δε δουλεύω και μου είναι δύσκολο να βρω δουλειά. Για τα οικονομικά προβλήματα με βοηθάει η οικογένειά μου.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”

Στον αντίποδα της παραπάνω παραδοχής βρίσκεται η άποψη πως σε δύσκολους καιρούς η δυναμική των ομάδων ενισχύεται περισσότερο. Οι σχέσεις, οι δεσμοί γίνονται εντονότεροι ώστε να αντιμετωπίσουν από κοινού τις δυσκολίες που παρουσιάζονται στον εργασιακό χώρο. Το άτομο επιστρέφει στην ασφάλεια της ομάδας ώστε να καταφέρει να επιβιώσει. Χαρακτηριστικά, *“δυστυχώς, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης υπάρχουν ελάχιστες δουλειές. Εάν δουλεύουν κι άλλοι από την οικογένεια καλά είναι. Εάν κάποιος από τους συμπατριώτες μπορεί να βοηθήσει καλό είναι. Σε γενικές γραμμές κάνουν ότι περνά από τα χέρια τους, δίνοντας κουράγιο και δουλειές, έστω και αγγαρείες.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “δουλειές δεν υπάρχουν παρά μόνο στη μαύρη εργασία. Η οικογένεια βοηθάει στην οικονομική κρίση και όχι οι συμπατριώτες. Οι γνωριμίες παίζουν σημαντικό ρόλο γιατί μεταδίδεται η πληροφορία για δουλειά.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”*

Στις παραπάνω δύο κατηγορίες κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί το οικονομικό ζήτημα. Αυτό που ενδεχομένως διαφαίνεται είναι η σύσφιξη των σχέσεων σε περιόδους κρίσης. Είτε στη συλλογική είτε στην οικογενειακή δράση πρωταρχικό μέλημα είναι η επιβίωση του ατόμου.

Ο Πάρσονς υποστηρίζει πως τα κοινωνικά υποκείμενα καλούνται να επιλέξουν ανάλογα με τους σκοπούς τους, διαφορετικά μέσα για την επίτευξή τους, τα οποία επηρεάζονται από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Εάν κάτι τέτοιο επιτευχθεί, τότε η δράση τους σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο σύστημα ρόλων κοινωνικής θέσης⁵. Ο μετανάστης ως ένα άτομο το οποίο έλαβε το σύνολο των κοινωνικών και τεχνικών δεξιοτήτων στην πατρίδα του, καλείται να εγκαταλείψει τις παραπάνω ιδιότητες ώστε να ενσωματωθεί στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Θεωρείται δεδομένο ότι ο μετανάστης αρχικά τοποθετείται στις κατώτερες κοινωνικά βαθμίδες και

⁵ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 158 - 159, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

ότι σταδιακά καλυτερεύει τη θέση του ανάλογα με την εργατικότητα και τα προσόντα που αναδεικνύει⁶. Η κοινωνική κινητικότητα εξαρτάται από τη συμμόρφωση της συμπεριφοράς του μετανάστη προς τα κυρίαρχα πρότυπα.

Ανάλογα με τον χώρο και το χρόνο ο μετανάστης προσαρμόζει τις ανάγκες του, στις απαιτήσεις του νέου κοινωνικού περιβάλλοντος. Πολλές φορές καλείται να ενσωματώσει τα κοινωνικά και όχι τόσο τα τεχνικά χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση μας, οι μετανάστες προερχόμενοι από μια χώρα με πολλά κοινά εργασιακά πρότυπα διατήρησαν τα τεχνικά χαρακτηριστικά τους και τις δεξιότητες τους αλλά σταδιακά απώλεσαν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους όπως το όνομα, τη γλώσσα, τη θρησκεία⁷. Χαρακτηριστικά, *“αρχικά εργάστηκα ως αγρότης. Οι γνώσεις από την πατρίδα με βοήθησαν πάρα πολύ. Με βοήθησε το λύκειο καθώς ήταν τεχνικό σχολείο γεωπονικής.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“οι γνώσεις από την πατρίδα με βοήθησαν να βρω δουλειά. Οι ικανότητές μου με βοηθούν να ξεπεράσω την κρίση.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“στη χώρα μου εργαζόμουν ως μεσαίος τεχνίτης. Στην Ελλάδα κάνω την ίδια δουλειά. Ελπίζω στις γνώσεις μου, με αυτές θα βγω από την κρίση.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“στη χώρα μου βοήθαγα την οικογένειά μου στις αγροτικές δουλειές. Εδώ δούλευα στο χωριό σε εποχιακές δουλειές, στις ελιές, στα πορτοκάλια, τώρα είμαι άνεργος.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“ήμουν μαθητής, τώρα είμαι φοιτητής στην Ελλάδα. Πιστεύω πως έχω τα απαραίτητα εργαλεία για να ξεπεράσω την κρίση με την υπόθεση να υπάρχει ακόμα όταν θα αποφοιτήσω, αν και δεν πιστεύω κάτι τέτοιο αλλά αντιθέτως ότι θα αρχίσει ξανά η οικονομική ανάπτυξη.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”*, *“ήμουν μαθήτρια, τώρα σπουδάζω σε ελληνικό πανεπιστήμιο. Εργάζομαι στον δημόσιο τομέα ως νοσηλεύτρια. Στον ιδιωτικό τομέα συνάντησα δυσκολίες εξαιτίας του ρατσισμού.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”*

⁶ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 17, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

⁷ «Η απώλεια των κοινωνικών χαρακτηριστικών γίνεται αντιληπτή από την επικοινωνία μας, κατά την οποία μου συστήθηκαν με ελληνικό όνομα και η συζήτηση εξελίχθηκε στα ελληνικά. Όσον αφορά τη θρησκεία, πολλές φορές στο διάλογο ακούστηκαν εκφράσεις που καθορίζουν τη “θρησκευτική ταυτότητα” όπως “δόξα το θεό”, “η παναγία με βοήθησε” κλπ. Η ομάδα έχει και πάλι καθοριστικό ρόλο καθώς αποτελεί το δεσμό με την αλβανική κοινωνία. Αναβιώνουν η γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα.»

Όπως αναφέραμε παραπάνω, ο μετανάστης αρχικά τοποθετείται στις χαμηλότερες κοινωνικά βαθμίδες. Με το πέρασμα των χρόνων η θέση του βελτιώνεται καθώς ενσωματώνεται στις επαγγελματικές και κοινωνικές συνθήκες της χώρας υποδοχής. Σημαντικός ο ρόλος των υπόλοιπων μεταναστευτικών ομάδων, οι οποίες πιέζουν για γρήγορες μεταβολές σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Ειδικότερα, "στην Αλβανία δε δούλευα, στην Ελλάδα έκανα διάφορες δουλειές, τώρα είμαι επαγγελματίας αγρότης. Παλαιά έμενα σε αποθήκη, τώρα έχω νοικιασμένο σπίτι και δύο αυτοκίνητα.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "στη χώρα μου δεν εργαζόμουν, στην Ελλάδα ήμουν εργάτης σε οικοδομές, τώρα είμαι τεχνίτης.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "στην πατρίδα δεν εργαζόμουν. Όταν ήρθα έκανα διάφορες δουλειές. Περισσότερο ως εργάτης στην οικοδομή. Τώρα έχω δικιά μου επιχείρηση.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "στη χώρα μου ήμουν μαθήτρια, ήρθα στην Ελλάδα για σπουδές και τώρα εργαζομαι ως νοσηλεύτρια στο δημόσιο τομέα.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)", "ήμουν μαθήτρια, ήρθα για να σπουδάσω. Η μεγαλύτερη δυσκολία μου ήταν ο συνδυασμός εργασίας και σπουδών.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)" Οι υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες επηρεάζουν τη θέση της δικιάς τους ομάδας σε σχέση με το κοινωνικό σύνολο. Αναφέρουν τα παρακάτω, "παίρνω παράδειγμα από τον εαυτό μου. Όπως εγώ έτσι και αυτοί ήρθαν για μια καλύτερη ζωή και ασφάλεια. Βέβαια, στην εργασία επηρεάζουν τα μεροκάματά μας.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "τους λυπάμαι γιατί τις ίδιες συνθήκες πέρασα και εγώ. Συνήθως απασχολούνται στην οικοδομή.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "μετανάστες αυτοί, μετανάστες και εμείς, όμως επηρεάζουνε την ομάδα μας καθώς δυσκολευόμαστε να κάνουμε μεροκάματα.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "όπως και εγώ έτσι και αυτοί ψάχνουν για μια καλύτερη ζωή.. συνήθως εργαζονται στην οικοδομή και σε αγροτικές δουλειές.. δεν έχουμε καμία ιδιαίτερη σχέση.. (άνδρας, 35 ετών απόφοιτος λυκείου)", "υπάρχει πρόβλημα με τους νέους μετανάστες. Εγώ προσωπικά έχω σχέση καθώς δούλευαν για μένα στο μάζεμα της ελιάς. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "Σκέφτομαι ότι και αυτοί ήρθαν στην Ελλάδα για τον ίδιο λόγο που ήρθα και εγώ δηλαδή μια καλύτερη και πιο άνετη οικονομικά ζωή το" ελληνικό όνειρο".. Οι Αλβανοί συνήθως ασχολούνται με την γεωργία και την οικοδομή, οι Αφρικανοί μικροπωλητές και οι Άραβες με οικοδομή και μικροπωλητές.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)", "πιστεύω ότι και αυτοί αναζητούν ένα καλύτερο μέλλον

από αυτό που επικρατεί στη χώρα τους. Ο μετανάστης πάντα θα δουλεύει σε πιο βαριές και δύσκολες δουλειές χωρίς να του αναγνωρίζονται τα δικαιώματά του στην εργασία.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)''

Από τα παραπάνω παρατηρούμε πως οι μετανάστες βελτιώνουν τις συνθήκες διαμονής τους, καθώς ο χρόνος σε συνάρτηση με τις δεξιότητές τους, είτε αυτές που έχουν είτε αυτές που αποκτούν κατά τη διάρκεια της παραμονής τους, καθορίζουν την ομαλή ή μη ενσωμάτωσή τους. Σημείο κλειδί, οι δεξιότητες που θα αποκτήσουν κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Σε συνάρτηση με την είσοδο νέων μεταναστευτικών ομάδων εμφανίζονται πιο συγκρατημένοι κατανοώντας τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέες μεταναστευτικές ομάδες και άλλοτε πιο ανταγωνιστικοί εξαιτίας της συρρίκνωσης των θέσεων εργασίας και της πτώσης των ημερομισθίων.

Σύμφωνα με τη Σχολή του Σικάγο, ο κοινωνικός κόσμος αποτελείται από συνομιλίες, εξωτερικές και εσωτερικές. Από νοήματα τα οποία αποτελούν προϊόντα της κοινωνικής διαντίδρασης των ανθρώπων. Σημαντικό ρόλο στη θεωρία τους κατέχουν οι γλωσσικοί κώδικες, η επικοινωνία και η αντίληψη του κοινωνικού περιβάλλοντος⁸. Για να ενταχθεί ο μετανάστης στη νέα κοινωνία πρέπει να συνδεθεί με την ομάδα με την οποία μοιράζεται μια κοινή καταγωγή. Η θετική λειτουργία των εθνοτικών ομάδων είναι πως αποτελούν χώρο μύησης των νέων μεταναστών με τους γλωσσικούς κώδικες της νέας χώρας, δρώντας ως μηχανισμοί κοινωνικοποίησης⁹.

Ο ρόλος της ομάδας είναι καθοριστικής σημασίας καθώς επιδρά ουσιαστικά στην ομαλή ένταξη του μετανάστη στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Παρέχει ασφάλεια και σιγουριά καθώς θα βοηθήσει το μετανάστη με τις νέες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Παραδειγματικά, *''οι φίλοι μου με ενημέρωσαν για την κατάσταση στην Ελλάδα και όταν ήρθα σε αυτούς απευθύνθηκα για να με βοηθήσουν.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)''*, *''γνωστοί και φίλοι με βοήθησαν στο θέμα της εργασίας και της γλώσσας.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)''*, *''έμαθα για την Ελλάδα από γνωστούς, αυτοί με βοήθησαν και με το θέμα της γλώσσας, της δου-*

⁸ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 160 - 164, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

⁹ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 18, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

λειάς και της φιλοξενίας.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “φίλοι και γνωστοί που είχαν έρθει πριν από εμένα με βοήθησαν στην ομιλία.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “ήρθα με την οικογένειά μου, ο πατέρας μου είχε ήδη ενσωματωθεί στην τοπική κοινωνία. Με αντιμετώπισαν με την φροντίδα, την ίση μεταχείριση και την αγάπη για το παιδί του χωριού.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”, “για την Ελλάδα έμαθα από γνωστούς και συγγενείς, οι συγγενείς με βοήθησαν στα πρώτα μου έξοδα και στη φιλοξενία.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”

Από τα παραπάνω μπορούμε να διακρίνουμε δύο διαφορετικούς τύπους ενσωμάτωσης. Στις δύο περιπτώσεις οι μορφές κοινωνικοποίησης διαφέρουν. Η πρώτη περίπτωση αφορά τους μετανάστες που είχαν φιλικά δίκτυα ενώ στη δεύτερη μετανάστες που ήρθαν σε επαφή με συγγενικά δίκτυα. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός πως η πρώτη περίπτωση μπορεί να διατηρήσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τις συνήθειες που προσδιορίζουν τη μοναδικότητα της ομάδας ενώ στη δεύτερη χάνεται η διαφορετικότητα καθώς ενσωματώνεται σε ένα ήδη αλλοιωμένο περιβάλλον, καθώς εντάσσεται στο οικογενειακό περιβάλλον που είναι προγενέστερό του.

Ο Γκίντενς αναφέρει πως οι δομές περιβάλλονται από τη δράση, δηλαδή υπάρχουν μόνο μέσα στη δράση η οποία τις παράγει, τις αναπαράγει και τις μεταβάλλει¹⁰. Η εσωτερική δράση της κοινωνίας συνδέεται με την καθημερινότητα, ενώ η έννοια της δομής αναφέρεται σ' αυτούς τους κοινωνικούς κανόνες που ενυπάρχουν στη δράση του υποκειμένου. Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης κατά τη διάρκεια της οποίας το υποκείμενο λαμβάνει τις στοιχειώδεις δεξιότητες αποκτά βαρύνουσα σημασία.

Ήδη αναφέραμε παραπάνω τη σημασία των φιλικών, συγγενικών δεσμών, τον ιδιαίτερο ρόλο των ομάδων για την ομαλή κοινωνικοποίηση των μεταναστών στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Οι σχέσεις που αποκτούν οι μετανάστες μεταξύ τους είναι καθοριστικής σημασίας καθώς διαμορφώνονται από τις σχέσεις της ομάδας στην οποία ανήκουν με το κοινωνικό σύνολο. Ουσιαστικά εάν ο κοινωνικός περίγυρος δεχτεί τη μεταναστευτική ομάδα, τότε δέχεται και τα μέλη που την αποτελούν. Όσο πιο

¹⁰ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 220, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

ισχυρά νοήματα εκφράζει η ομάδα τόσο πιο ενταγμένα θεωρούνται τα μέλη της.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο Γκίντενς στο έργο του αναφέρει την ιδιαίτερη σημασία που έχει για το υποκείμενο η ικανότητα του να γνωρίζει τι πράττει. Με τη δράση του υποκειμένου μεταβάλλεται ο εξωτερικός κόσμος και οι κοινωνικές σχέσεις. Κατά αυτόν τον τρόπο η δράση περιέχει αναπόφευκτα το στοιχείο της εξουσίας. Η συγκεκριμένη ιδιότητα της δράσης οδηγεί σε «δομές κυριαρχίας»¹¹.

Εάν θεωρήσουμε πως για να πετύχει τους σκοπούς της μια ομάδα θα πρέπει να έχει τον έλεγχο της διαδικασίας την οποία θα πρέπει να ακολουθήσει για να καθιερωθεί, τότε θα πρέπει να εστιάσουμε στην κυριαρχία της ομάδας έναντι κάποιας άλλης. Αυτό προϋποθέτει την απώλεια των χαρακτηριστικών που τονίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητα των ομάδων. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, η αλβανική ομάδα μπορεί να χάσει την έννοια του κοινωνικού συνόλου και την κυριαρχία επί των υπολοίπων μεταναστευτικών ομάδων, εάν δε συμμορφωθεί με τα κυρίαρχα πρότυπα. Γίνεται εύκολα αντιληπτό εάν θυμηθούμε τις παραπάνω αναφορές σχετικά με τα φιλικά και συγγενικά δίκτυα.

Απώτερος στόχος της ομάδας είναι η ενσωμάτωσή της, δηλαδή η απώλεια εκείνων των χαρακτηριστικών που την καθορίζουν διαφορετική, με φόβο τον αποκλεισμό της από την κυρίαρχη ομάδα. Τα φιλικά δίκτυα είναι μια γενική ομάδα, τα συγγενικά δίκτυα μια ειδική¹². Τα φιλικά δίκτυα αλλοιώνουν τα γλωσσικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους για την ομαλή ένταξη. Τα συγγενικά δίκτυα, έχοντας πιο ισχυρούς δεσμούς προσπαθούν να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Όμως εφόσον ανήκουν στην ίδια ομάδα, ο ρόλος τους είναι πολλαπλός, με αποτέλεσμα στην πορεία να χάσουν και αυτά την ιδιοσυγκρασία τους.

Μια ακόμα έννοια στην οποία γίνεται αναφορά είναι αυτή της κοινωνικής ολοκλήρωσης. Γίνεται λόγος για τις σχέσεις αμοιβαιότητας που δημιουργούνται μεταξύ των υποκειμένων κατά τις άμεσες διαπροσωπικές τους

¹¹ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 225, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

¹² «Οι δύο κατηγορίες συμπεριλαμβάνονται στη γενικότερη αντίληψη της ομάδας και των δικτύων.»

συνευρέσεις και επαφές. Αντιθέτως στη συστημική ολοκλήρωση οι σχέσεις αμοιβαιότητας μεταξύ των ομάδων και των συλλογικοτήτων επιτυγχάνονται με την επανάληψη στο χώρο και στο χρόνο¹³.

Η καθημερινότητα του υποκειμένου, οι συνευρέσεις και οι επαφές, κάτω από ένα συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικών κανόνων και νοημάτων, δημιουργεί τις δραστηριότητές του διαμορφώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία επηρεάζεται και εξαρτάται από το χώρο και το χρόνο που διαδραματίζεται η παραπάνω υπόθεση.

Η παραπάνω διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα τη σύναψη σχέσεων μεταξύ των μειονοτικών ομάδων, η οποία διαφέρει από ομάδα σε ομάδα και από τα υποκείμενα που περικλείει. Βέβαια, με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα της μειονοτικής ομάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες στο χώρο και στο χρόνο. Η ανάπτυξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ομάδας προσδιορίζεται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και την αποδοχή της από αυτό.

Σύμφωνα με τον Higham, εσωτερικά στις μεταναστευτικές ομάδες η εχθρότητα αλλάζει στόχευση από μία μειονότητα σε μία άλλη και προκαλείται όχι από την είσοδο των ξένων στη χώρα, αλλά από τη σώρευση εσωτερικών κοινωνικών προβλημάτων. Όσο η κοινωνία ακμάζει οικονομικά και πνευματικά η παρουσία μειονοτήτων μπορεί να γεννά προκαταλήψεις αλλά δεν δημιουργεί συλλογικό φόβο για την αλλοίωση του χαρακτήρα της κοινωνίας. Αντίθετα σε περιόδους εξωτερικής απειλής ή οικονομικής και πνευματικής κρίσης διαδίδεται ένας φόβος μήπως οι ξένοι ανατρέψουν τις σταθερές της κοινωνίας και μειώνεται η αφομοιωτική δύναμη του έθνους¹⁴.

Ο καθορισμός της ταυτότητας του εαυτού μας ή των άλλων είναι ζήτημα νοήματος και το νόημα εμπεριέχει την αλληλόδραση. Η έννοια της ταυτότητας είναι κατασκευασμένη και εξαρτημένη από το κοινωνικό σύνολο. Τα άτομα είναι μοναδικά και ποικίλα, αλλά η ατομικότητα συγκροτείται εξ' ολοκλήρου κοινωνικά, κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και

¹³ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 227, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

¹⁴ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 21, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

της συνεχούς αλληλόδρασης. Η δυναμική των συλλογικών ταυτοτήτων στο πέρασμα του χρόνου υπερβαίνει τις κοινωνικές τάξεις, ουσιαστικά η παρουσία τους στην κοινωνική πραγματικότητα προσπαθεί να καλύψει το κενό των κοινωνικών τάξεων¹⁵.

Ειδικότερα στην περίπτωση που μελετάμε γίνεται λόγος, “ο έλληνας είναι φιλότιμος.. πλέον με αντιμετωπίζουν ως κύριο, φίλο, αδελφό.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “λόγω διαμονής στην Ελλάδα 18 χρόνια, η διαμονή πλέον είναι πολύ καλύτερη. Στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “στο σύνολο οι έλληνες με αντιμετώπισαν καλά, τώρα ο καθένας βλέπει το πρόβλημά του.. (άνδρας 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “όταν πρωτοήρθα με αντιμετώπισαν σαν άνθρωπο, τώρα με αντιμετωπίζουν σαν κάτοικο.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “όταν πρωτοήρθα ξεκίνησα κατ’ ευθείαν την σχολική μου σταδιοδρομία και είχα την τύχη να είναι συνοδοιπόρος μου ο αδερφός μου από την πρώτη δημοτικού μέχρι και το γυμνάσιο. Η συμπεριφορά των άλλων παιδιών όπως ήταν φυσιολογικό ήταν να με είχαν περιθώριο αλλά με το χρόνο όλα άλλαξαν και άρχισαν να με βλέπουν σαν απλό φίλο τους και όχι σαν κάτι το ξένο.. (άνδρας, 21 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “θα την χαρακτηρίζα κανονική όσο μπορεί να θεωρείται κανονικός κάποιος που ζει σε ξένη χώρα και ειδικά όταν δεν είναι υπήκοος χώρας μέλους της Ε.Ε πολλές φορές σκέφτεσαι γιατί με έφεραν εδώ.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “όταν πρωτοήρθα με αντιμετώπιζαν ρατσιστικά, σήμερα τα πράγματα είναι καλύτερα.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”, “στην αρχή με αντιμετώπιζαν σαν φιλοξενούμενη, τώρα με αντιμετωπίζουν σαν ενσωματωμένη.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”

Οι παραπάνω απόψεις φανερώνουν την αλλοίωση της ταυτότητας στο χρόνο. Όπως έχουμε αναφέρει προηγουμένως, οι διαφορετικές αντιλήψεις σχετίζονται με την απώλεια των χαρακτηριστικών που φανερώνουν την ιδιότητα του μετανάστη.

Σύμφωνα με το δομισμό, όλα τα παράγωγα της ανθρώπινης πράξης αντιμετωπίζονται ως γλωσσικοί τύποι. Επιχειρεί να αποκωδικοποιήσει τις

¹⁵

Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 41, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

γλωσσικές έννοιες του κοινωνικού γίνεσθαι ώστε να ερμηνεύσει την κοινωνική πραγματικότητα¹⁶.

Σκοπός της γλώσσας είναι να δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να επικοινωνούν μεταξύ τους. Το κάθε συστατικό στοιχείο της γλώσσας συμβάλλει στην ομαλή διαδικασία της επικοινωνίας. Ωστόσο, το γλωσσικό σύστημα δε μπορεί να αναλυθεί μόνο από μια επιμέρους συνομιλία. Εκείνο που είναι άξιο ανάλυσης είναι το συνολικό σύστημα του γλωσσικού μηχανισμού¹⁷.

Όσο πιο ισχυρά είναι τα νοήματα μιας διαλέκτου τόσο επικρατεί επί των υπολοίπων. Προηγουμένως έγινε αναφορά στο συσχετισμό μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων. Σημαντικό στοιχείο στη διατήρηση της “ανωτερότητας” της ομάδας είναι η εκμάθηση των γλωσσικών στοιχείων του κοινωνικού συνόλου. Αυτό οδηγεί σε σταδιακή απώλεια των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων εξαιτίας του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας. Οδηγεί προοδευτικά στη μείωση της σημασίας των κληρονομημένων ταυτοτήτων.

Σύμφωνα με τον Λούκατς η θεωρητική γνώση είναι συνάρτηση ιστορικών και όχι ατομικών συνθηκών. Έτσι διαφορετικές κοινωνίες σε διαφορετικά ιστορικά στάδια εξέλιξης παράγουν διαφορετικές μορφές γνώσης. Οι ουσιαστικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών μερών της κοινωνίας παίζουν ιδιαίτερο ρόλο στην διαμόρφωσή της, καθώς προσδίδουν διαφορετικά νοήματα. Το υποκείμενο είναι σε θέση να επιλέξει ανάμεσα στις διαφορετικές μορφές γνώσης. Βέβαια, η ορθή γνώση οφείλει να έχει συνολικό και γενικό χαρακτήρα¹⁸. Η διατήρηση ή η απώλεια των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων εξαρτάται από κοινωνικούς – ιστορικά μεταβλητούς – παράγοντες.

Όσον αφορά τις συλλογικές ταυτότητες ο Μαρξ έκανε τη διάκριση μεταξύ της «τάξης καθ’ εαυτήν» και της «τάξης δι’ εαυτήν». Στην πρώτη μια συλλογικότητα καθορίζεται και προσδιορίζεται από τους άλλους, ενώ στην δεύτερη η συλλογικότητα καθορίζει και προσδιορίζει τον εαυτό της. Η κα-

¹⁶ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 258 - 259, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

¹⁷ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 267, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

¹⁸ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 413, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

τηγοριοποίηση μιας ταυτότητας τονίζει τη σημαντικότητα της δύναμης, και συνεπώς της πολιτικής, στη συντήρηση και μεταβολή μιας ταυτότητας¹⁹.

Εάν κάνουμε τη συσχέτιση μεταξύ του Λούκατς και του Μαρξ, θα διαπιστώσουμε πως ενώ το υποκείμενο, στην περίπτωση μας ο μετανάστης, μπορεί να επιλέξει τη διατήρηση μιας γνώσης (καθώς προέρχεται από μια κοινωνία και εντάσσεται σε μια άλλη) για τη συγκρότηση της ταυτότητας, εν τέλει θα επιλέξει εκείνη τη γνώση, η οποία τον καθιστά ισχυρό ανάμεσα στους ήδη ενταγμένους. Παρατηρούμε πως η εικόνα που παρουσιάζεται προς τα έξω επηρεάζει την αντίληψη για την ομάδα αυτή. Ενδεικτικά, "είχανε έρθει κάποιο φίλοι μου και μου είπανε πως είναι ο παράδεισος.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "μένω στην Ελλάδα 18 χρόνια, πλέον η διαμονή είναι καλύτερη.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "τις καλύτερες εντυπώσεις, στις σπουδές μας στην Αλβανία μας μιλούσαν με τα καλύτερα λόγια.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "η Ελλάδα πιο δυνατή χώρα από την Αλβανία.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "καλύτερη και πιο άνετη οικονομικά ζωή, το «ελληνικό όνειρο».. (άνδρας, 21 ετών, απόφοιτος λυκείου)"

Κατά τον Μαρκούζε, οι παραγωγικές δυνάμεις δημιουργούν τόσο πλούτο ώστε αντί να συγκρούονται με την ατομική ιδιοκτησία την ενισχύουν. Αυτό συμβαίνει διότι στις καπιταλιστικές κοινωνίες δίνεται έμφαση στις «πλαστές ανάγκες». Αποτέλεσμα της παραπάνω διαδικασίας είναι ο έλεγχος της ζωής του ανθρώπου. Η εξαγορά των κοινωνικών ομάδων από τον τρόπο με τον οποίο δομείται το κοινωνικό σύστημα οδηγεί στην πλήρη ενσωμάτωσή τους σ' αυτό. Ορισμένες κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν είναι πλήρως ενσωματωμένες όπως οι μειονοτικές ή χώρες του τρίτου κόσμου θα μπορούσαν να αποτελέσουν το σπινθήρα που θα αφύπνιζε και τις υπόλοιπες²⁰. Ο μετανάστης μετατρέπεται σε ένα είδος νέου προλετάριου, λόγω της εγκατάλειψης της πατρίδας του για να πουλήσει την εργατική του δύναμη.

¹⁹ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 50 - 51, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

²⁰ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 426 - 427, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Βέβαια, για να καταφέρει να επιβιώσει η ομάδα στην οποία ανήκει ο μετανάστης, θα πρέπει να αποδεχτεί τα χαρακτηριστικά που της επιβάλλει η κοινωνική πραγματικότητα. Επί της ουσίας, πρώτα θα αφομοιωθεί και έπειτα θα ενσωματωθεί. Είναι χαρακτηριστικές οι αναφορές σε σχέση με τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες, *“πιστεύω πως είμαστε πιο σκληροί από τους υπόλοιπους μετανάστες, δεν υπάρχουν σχέσεις μεταξύ μας, τα προβλήματα τα αντιμετωπίζει ο καθένας μόνος του.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“δεν έχουμε καμία ιδιαίτερη σχέση, απλά γνωρίζουμε ότι υπάρχουν.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“δεν έχω κάποια σχέση, δε γνωρίζω τα προβλήματα, δεν τα αντιμετωπίζουμε από κοινού.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”*, *“έχω θετική εικόνα για τους άλλους μετανάστες, αλλά δε γνωρίζομαστε.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”*, *“δεν έχω κάποια ιδιαίτερη σχέση, γνωρίζομαστε ελάχιστα. Με μερικά άτομα μπορεί να υπάρξει κατανόηση.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”*, *“μou είναι αδιάφοροι.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”* Σε ατομικό επίπεδο ο μετανάστης επιδιώκει να προστατεύσει τον εαυτό του.

Η χειραγώγηση των κοινωνικών ομάδων επιτυγχάνεται με τον εργαλειακό λόγο, τον κυρίαρχο τρόπο σκέψης στο σύγχρονο κόσμο. Η κοινωνία δεν αντιμετωπίζεται ως περιβάλλον προστασίας και ασφάλειας αλλά ως αντικείμενο εκμετάλλευσης. Το υποκείμενο δεν αντιμετωπίζεται ως οντότητα με δικαιώματα και καθήκοντα, αλλά ως φορέας προσόντων και δεξιοτήτων που μπορούν να καταστούν αντικείμενα εκμετάλλευσης²¹. Ο μετανάστης θα κατέχει μια υποδεέστερη ταυτότητα, της οποίας τα χαρακτηριστικά θα αρμόζουν με αυτά που επιτρέπει το κοινωνικό σύνολο.

Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, η κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων επιτυγχάνεται κυρίως με τον πολιτισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο κοινωνία και άτομα διαμορφώνουν τις απόψεις τους για τον κόσμο. Την παραπάνω άποψη ενισχύει ο Αντόρνο αναφερόμενος στον μαζικό πολιτισμό και τον τρόπο με τον οποίο παράγει υποκατάστατα τα οποία παρέχουν μια ψευδή μα αποτελεσματική αίσθηση ασφάλειας²².

²¹ Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 434, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

²² Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, σελ. 446, Εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Για τη συμβολική συγκρότηση μιας κοινότητας, ο Άντονι Κοέν αναφέρει πως η ομαδική ταυτότητα συγκροτείται ιδιαίτερα στα όρια της ομάδας, κατά την αλληλόδρασή της με τους Άλλους. Τα όρια είναι διαπερατά, σταθερά παρά την ροή των προσώπων που τα διαπερνά και η ταυτότητα συγκροτείται σε συναλλαγές διαμέσου και στα σημεία των ορίων αυτών²³.

Η κατασκευασμένη ταυτότητα αποτελεί μια στρατηγική επιλογή της ομάδας, της χρησιμεύει ως βάση για τη συλλογική δράση ενάντια στις διακρίσεις και τους κοινωνικο-οικονομικούς αποκλεισμούς. Συνήθως επιτυγχάνεται με τη δημιουργία πολιτισμικών ταυτοτήτων που αναδεικνύουν τις διακρίσεις και τις ανισότητες που υφίστανται οι ομάδες. Επιχειρούν να συγκροτήσουν συλλογικά σώματα με έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη²⁴.

Με κύριο άξονα μελέτης την ιστορία, ο Γκράμσι στη θεωρία του αναφέρεται στην πολιτική δράση και στο ρόλο του κράτους ως «παιδαγωγού». Η δομή και η οργάνωση του κοινωνικού συστήματος επηρεάζεται σημαντικά από την «ηγemonία», η οποία σχετίζεται με τον πολιτισμό, τα ήθη, την ηθική, την ποινική καταστολή, τους νόμους, ουσιαστικά τα μέσα επιβολής της «κυρίαρχης ηγεμονίας» προς τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες. Ο όρος «ηγemonία» αναφέρεται συχνά στο έργο του, στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, που προσπαθούν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους και των πολιτικών ομάδων²⁵.

Η κουλτούρα σε συνδυασμό με την καθημερινή πρακτική αποτελεί το συνδετικό κρίκο της συλλογικής δράσης. Η δημιουργία συλλογικοτήτων προϋποθέτει “πολιτισμική – κοινωνική” ενότητα, όπου οι στόχοι διάφορων κοινωνικών ομάδων επαναπροσδιορίζονται και συνενώνονται κάτω από έναν κοινό στόχο. Απώτερος σκοπός η κατασκευή μιας πολιτικής (υπάλληλης) δύναμης με συνείδηση του εαυτού της²⁶.

²³ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 52., εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

²⁴ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 39, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

²⁵ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 247, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

²⁶ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 248, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

Οι μετανάστες ζώντας στα αστικά κέντρα των χωρών υποδοχής ανακαλύπτουν πολλές φορές εναλλακτικούς τρόπους ζωής και έρχονται σε επαφή με νέες ομάδες αναφοράς. Οι ομάδες αυτές αποτελούν μορφές κοινωνικής οργάνωσης και εμφανίζονται στο κοινωνικό και πολιτικό προσκήνιο από τη στιγμή που εμπλέκονται σε συγκρούσεις²⁷.

Το κοινωνικο-πολιτισμικό γίνεσθαι μιας κοινωνίας καθορίζει τη δράση των κοινωνικών ομάδων. Η διαμόρφωση της συνείδησης, της συνολικότερης κουλτούρας επηρεάζει τη δομή και την οργάνωση των συλλογικοτήτων. Εάν, όπως έχουμε ισχυριστεί παραπάνω, η ομάδα που συγκροτεί ο μετανάστης είναι υποδεέστερη (με τις έννοιες της ηγεμονίας, της κυριαρχίας και της δύναμης), τότε η "κυρίαρχη" ομάδα που θα συνάψει σχέσεις με την "αδύναμη" ομάδα, θα την ενισχύσει, όχι για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αλλά ,εφ' όσον υπάρχουν, για τα κοινά χαρακτηριστικά που εμφανίζει.

Οι αντι-ηγεμονίες, δηλαδή οι πολιτισμικές κατασκευές που είναι ικανές να δημιουργήσουν συνοχή σε μια μεγάλη ομάδα και να υποστηρίξουν την οργανωμένη δράση προκειμένου να προωθήσουν διεκδικήσεις, παρουσιάζονται ως παράξενα σώματα τα οποία θα πρέπει είτε να ενσωματωθούν είτε να καταστραφούν. Στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης στα άτομα που απαρτίζουν την ομάδα επιτρέπεται η διατήρηση ορισμένων μη απειλητικών χαρακτηριστικών²⁸.

Παρότι οι ταυτότητες είναι απαραίτητως χαρακτηριστικές ιδιότητες των ενσώματων ατόμων, εξίσου απαραίτητως συγκροτούνται συλλογικά καθώς λειτουργεί και δραστηριοποιείται στο σύστημα των αλληλοδράσεων²⁹.

Συνοψίζοντας, η πολιτισμική αφομοίωση θεωρείται δεδομένη καθώς οι μετανάστες αναγκάζονται να απολέσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τους καθιστούν ορατούς ως κάτι διαφορετικό στους κοινωνικούς χώρους που συμμετέχουν. Διατηρούν τους κοινούς συντελεστές και διαμορφώνουν την ταυτότητά τους επηρεασμένοι από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα. Οι συλλογικότητες που δημιουργούνται από τους μετανάστες

²⁷ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 43, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

²⁸ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 254, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

²⁹ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 55, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

καλλιεργούν τα χαρακτηριστικά που τους επιτρέπουν να έχουν συγκεκριμένους ρόλους στο ιεραρχημένο κοινωνικό σύνολο.

Συμπερασματικά

Ο μετανάστης στην καθημερινότητά του συνδιαλέγεται με ποικίλες και διαφορετικές ομάδες. Πολλές ομάδες συγκροτούν τη συνολικότερη εικόνα που παρουσιάζει. Για να καταφέρει να γίνει αποδεκτός στερήθηκε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που καθορίζουν μοναδικότητά του και απορρόφησε εκείνα τα οποία τον έκαναν πιο οικείο στο κοινωνικό σύνολο. Η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώθηκε κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες, κατά τις οποίες σημαντικό ρόλο διετέλεσε η ισχύς και η δύναμη των ομάδων.

Με την πάροδο του χρόνου ο μετανάστης αλληλεπιδρά με περισσότερες ομάδες. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονταν αρχικά τα νοήματα μεταβάλλεται σε ένα νέο πλαίσιο αναφοράς όπου τα νοήματα αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την ομαλή συμβίωση. Με βιώματα αντίστοιχα με τα αρχικά του έρχονται τώρα σε επαφή νέες μεταναστευτικές ομάδες οι οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν τις ίδιες προκλήσεις.

Ομάδα από ομάδα διαφέρει. Ο μετανάστης που ανήκει σε πολλές ποικιλόμορφες ομάδες καλείται να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις, διατηρώντας παράλληλα την συνολικότερη ομάδα στην οποία ανήκει, αυτή της μετανάστευσης. Ένα δύσκολο εγχείρημα το οποίο συχνά δεν επιτυγχάνεται. Μια θετική έκβασή του θα ήταν η παρουσία ενός νέου «καθολικού» ανθρώπου με επιρροές από το σύνολο του κοινωνικού γίνεσθαι. Βέβαια για να συμβούν οι παραπάνω περιπτώσεις θα έπρεπε να έχουμε λύσει το θέμα της κυριαρχίας. Εφόσον οι κοινωνικές σχέσεις διέπονται από ιεραρχικές τάσεις κάτι τέτοιο δεν είναι διόλου εφικτό.

Η δυναμική της μετανάστευσης σαν ιδέα που περικλείει το σύνολο των μεταναστών χάνεται. Το ατομικό προσδιορίζει το κοινωνικό, παράλληλα το κοινωνικό επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό το άτομο. Το δημιουργήμα

αυτών των δύο υπερασπίζεται τις κοινές ιδιότητες του μετάναστη και του γηγενή.

Κεφάλαιο δεύτερο: Η έλευση του βιομηχανικού εφεδρικού στρατού

«Δεν υπάρχει αληθινή ηδονή, εκτός από εκείνη που δίνει η δημιουργικότητα. Είτε φτιάχνει κανείς μολύβια, είτε μπότες, είτε ψωμί, είτε παιδιά. Χωρίς δημιουργία δεν υπάρχει αληθινή ευχαρίστηση..»,

Λέων Τολστόι

A. Το πέρασμα από την εργασία στην κατανάλωση

Για τον Μιντ, οι ρίζες και τα θεμέλια του εαυτού, όπως και της σκέψης είναι κοινωνικά. Το «εμέ» ασκεί μια ηθική προσταγή στο «εγώ». Το «εμέ» αποτελεί το φόντο από το οποίο το «εγώ» παίρνει μορφή και ουσία. Μαζί συγκροτούν μια προσωπικότητα όπως αυτή εμφανίζεται στην κοινωνική εμπειρία³⁰.

Το άτομο αναπτύσσει έναν ολοκληρωμένο εαυτό μόνο στο βαθμό που υιοθετεί τις συμπεριφορές της οργανωμένης κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει. Υιοθετώντας τη συμπεριφορά ενός «γενικευμένου Άλλου», με ένα βαθμό προσωπικής συνέπειας του εαυτού, διασφαλίζεται ένας βαθμός συνέπειας της συμπεριφοράς του «εγώ». Έτσι το «εμέ» υιοθετεί επίσης την εσωτερικευμένη φωνή ενός γενικευμένου Άλλου³¹.

Ο μετανάστης, για να γίνει αποδεκτός θα πρέπει να υιοθετήσει τα πρότυπα και τις αξίες της κοινωνίας υποδοχής στους πολλαπλούς ρόλους που κατέχει. Συγκεκριμένα, η ομάδα στην οποία εντάσσεται θέτει ορισμένα άτυπα πλαίσια και κανόνες συμπεριφοράς τα οποία πρέπει να ασπαστεί εφόσον θέλει να συγκαταλέγεται σ' αυτήν. Αποτέλεσμα η αλλοίωση της προσωπικότητας του πολιτισμικά «Άλλου».

Η κοινωνία είναι οι σχέσεις μεταξύ ατόμων και μεμονωμένοι άνθρωποι δε μπορούν να υπάρξουν πέρα από αυτές τις σχέσεις. Η ατομικότητα είναι

³⁰ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 77, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

³¹ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 78, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

αλληλοδραστική και αναδύεται μέσα από την αμφίδρομη σχέση μεταξύ του διαλόγου που διεξάγεται στη σκέψη του ατόμου ανάμεσα στο «εγώ» και στο «εμέ», καθώς επίσης στο διάλογο που διεξάγει το άτομο με τους Άλλους κατά την αλληλόδραση³².

Η διαρκής συνδιαλλαγή με διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα οδηγεί στη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας κατά την οποία τα υποκείμενα που συνδιαλλέγονται καλλιεργούν νέα χαρακτηριστικά που είναι αποτέλεσμα της μεταξύ τους αλληλόδρασης. Εάν το παραπάνω σχήμα το εντάξουμε σε μια ιεραρχημένη κοινωνία, ενδεχομένως το υποκείμενο που είναι πιο ισχυρό (πολιτισμικά και μη) επηρεάζει πολύ περισσότερο απ' ό,τι επηρεάζεται αυτόν που έχει πιο αδύναμη θέση.

Ο εαυτός είναι ατομικός και αλληλοδραστικός. Αντλεί το περιεχόμενό του από το περιβάλλον των ανθρώπων και των πραγμάτων. Η ασφάλεια της ταυτότητας του εαυτού εξαρτάται από την επιβεβαίωση των Άλλων και τη συνεχόμενη διαλεκτική³³.

Σε οποιοδήποτε κοινωνικό περιβάλλον η ασφάλεια της ομάδας προϋποθέτει την υποταγή της στην κυρίαρχη ομάδα, αντίληψη, κουλτούρα.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, «η ανθρώπινη ουσία δεν είναι κάτι το αφηρημένο, το οποίο ενυπάρχει σε όλα τα άτομα. Στην πραγματικότητα συνιστά το άθροισμα των κοινωνικών σχέσεων³⁴.» Κοινωνικές σχέσεις οι οποίες διαμορφώνουν συνειδήσεις για την αντίληψη του ατόμου προς την κοινωνία και το αντίθετο.

Ο Μαρξ δίνει έμφαση στη διαλεκτική σχέση μεταξύ των στιγμών που οδηγούν στην τελική διαδικασία της «παραγωγής». Με αυτή την έννοια αναφέρεται στη συνολικότερη διαδικασία, στη διανομή, στην κυκλοφορία και κατανάλωση του τελικού προϊόντος αλλά και στις σχέσεις που διαμορφώνονται μέχρι το τελικό αποτέλεσμα. Οι σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των υποκειμένων που αλληλεπιδρούν κατά τη διαδικασία της

³² Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 79, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

³³ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 90, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

³⁴ «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους αλλά η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει τη συνείδηση. Η κοινωνική ζωή είναι ανθρώπινη πράξη και ο στόχος μας είναι να κατανοήσουμε την πράξη αυτή.»

παραγωγής καθορίζουν τις μορφές και τις αμοιβαίες σχέσεις στις ποικίλες διαφορετικές στιγμές της κοινωνικής πραγματικότητας³⁵.

Αναφέρεται στην κατανάλωση της παραγωγικής διαδικασίας μέσα στην κοινωνία όπου ο παραγωγός αποσυνδέεται από το προϊόν. Η επιστροφή του προϊόντος στο άτομο εξαρτάται από τις σχέσεις του με άλλα άτομα. Η κοινωνική αναπαραγωγή γίνεται αντιληπτή ως η διανομή της σχέσης του παραγωγού (με τα μέσα παραγωγής) κατά τη διαδικασία παραγωγής του προϊόντος και της σχέσης (με τη θέση που καταλαμβάνει στην παραγωγή και την ανταλλακτική αξία που διαθέτει) με τα υπόλοιπα άτομα³⁶.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως οι διαρκείς σχέσεις στη διαδικασία παραγωγής διαμορφώνουν ένα πρότυπο εργαζόμενου - καταναλωτή. Οι σχέσεις αυτές καθορίζουν την τελική αξία της παραγωγής η οποία διαφαίνεται μέσα από τη λειτουργία της κατανάλωσης. Έτσι ο εργαζόμενος παράγει για να καταναλώνει και μόλις καταναλώσει θα παράγει εκ νέου, δημιουργώντας νέες «πλασματικές» ανάγκες.

Η αλλοτρίωση της εργασίας στις καπιταλιστικές σχέσεις τη μεταμορφώνει σε ένα απλό μέσο για την ικανοποίηση των αναγκών, αντί να αποτελεί η ίδια την άμεση υλική και πνευματική διαδικασία για την ικανοποίηση των αναγκών³⁷. Με αυτόν τον τρόπο διαβρώνονται οι πραγματικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες περιορίζονται στην υλική παραγωγή. Περνάμε στην αλλοτρίωση της συνείδησης από τη διαδικασία παραγωγής της ζωής. Αποτέλεσμα η έμφαση στην υλικότητα της κοινωνικής ζωής.

Όπως προαναφέραμε, το κοινωνικό ον μεταμορφώνεται από παραγωγό σε καταναλωτή, με συνέπεια την αλλοίωση της σημασίας της δημιουργίας του «νέου», δίνοντας έμφαση στην απλή κατανάλωση ενός υλικού. Εάν η παραπάνω υπόθεση ισχύει, τότε το εργασιακό περιβάλλον μετατρέπεται σε ένα χώρο διαμόρφωσης κοινωνικών συνειδήσεων, όπου η πιο ισχυρή ομάδα επιβιώνει και οι υπόλοιπες είτε ενσωματώνονται είτε αφομοιώνονται.

³⁵ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 241, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

³⁶ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 243, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

³⁷ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 244, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

Η ανθρώπινη εργασία δεν παράγει μόνο υπεραξία, προϊόντα και υπηρεσίες. Μέσα από τη ρουτίνα της καθημερινής ζωής παράγονται οι βιωμένοι χρόνοι και χώροι. Η ίδια διαμορφώνεται και αναπαράγεται μέσα από μη μισθωτές σχέσεις και από δραστηριότητες πλούσιες σε άμεση εργασία. Οι γεωγραφικές σχέσεις στις πόλεις και στις περιφέρειες αποτελούν έκφραση και συνθήκη αναπαραγωγής τέτοιων διαφορετικών μορφών εργασίας που έχει καθιερωθεί να τις αποκαλούμε άτυπες³⁸.

Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο εργατικός πληθυσμός, παράγοντας ο ίδιος τη συσσώρευση κεφαλαίου, παράγει ταυτόχρονα σε αυξανόμενη κλίμακα τα μέσα που τον κάνουν υπεράριθμο. Η λειτουργία του νόμου της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης οδηγεί στη δημιουργία του σχετικού υπερπληθυσμού ή του «βιομηχανικού εφεδρικού στρατού», ο οποίος τροφοδοτεί τις μεταναστευτικές κινήσεις. Οι μεταναστεύσεις ακολουθούν το μεταναστεύον κεφάλαιο³⁹. Το μη προνομιούχο τμήμα της εργατικής τάξης ενισχύεται από ξένους εργάτες που συνήθως είναι πιο κακοπληρωμένοι και χρησιμοποιούνται από το καπιταλιστικό σύστημα σαν στοιχείο διάσπασης.

Ο μετανάστης δεν είναι μόνο ένας ξένος, αλλά της περισσότερες φορές και ένας εργάτης. Η επιβίωση απαιτεί την εργασία και η ενσωμάτωση θα πραγματοποιηθεί όχι μόνο με βάση το παρελθόν αλλά και το παρόν, το κοινωνικό πλαίσιο. Ο «Άλλος» κατασκευάζεται με βάση και τον οικονομικό του ρόλο⁴⁰.

Το νέο εργασιακό περιβάλλον απευθύνεται σε νέους πιο ευέλικτους εργάτες, διατεθειμένους να εργαστούν κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Αυτές τις απαιτήσεις καλούνται να καλύψουν οι μετανάστες, οι οποίοι αντικαθιστούν ένα μέρος του εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν στους ίδιους κλάδους. Συνέπεια, η όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών. Σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι πως οι μετανάστες ως «Άλλοι» καλούνται να αντιμετωπίσουν τις εντάσεις που θα προκλη-

³⁸ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 17, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

³⁹ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 161, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁴⁰ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 102, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

θούν από την πλευρά της εργοδοσίας αλλά παράλληλα και από τους ίδιους τους εργατές.

Όπως έχουμε αναφέρει νωρίτερα, κάτω από τα πλαίσια που θέσαμε, οι μετανάστες για λόγους επιβίωσης αποβάλλουν τα χαρακτηριστικά που εντείνουν τη διαφορετικότητα. Ουσιαστικά, αλλάζουν τις καταναλωτικές συνήθειες, τον τρόπο που συμπεριφέρονται, που ντύνονται, που εκφράζονται. Ο πολύ σημαντικός παράγοντας της εργασίας οδηγεί σταδιακά στην απώλεια της ταυτότητας του «Άλλου». Το οικονομικό υπερισχύει του πολιτισμικού.

Στην περίπτωση μας οι μετανάστες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Σε αυτούς που τα οικονομικά προβλήματα τους οδήγησαν στη μετανάστευση και σε αυτούς που μετανάστευσαν για τη συνέχιση των σπουδών. Και οι δύο περιπτώσεις αναφέρουν τη χώρα υποδοχής ως «ελληνικό όνειρο» ή ως «παράδεισο» είτε σε οικονομικό είτε σε πνευματικό επίπεδο. Η παρούσα εκδοχή φανερώνει την ανωτερότητα της χώρας στην αντίληψη των μεταναστών.

Ειδικότερα αναφέρουν, *“στην Ελλάδα υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“υπάρχει διαφορά τουλάχιστον 15 – 20 χρόνων.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“στην Ελλάδα υπάρχουν καλύτερες ευκαιρίες εξέλιξης.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“εάν οι συνθήκες ήταν καλές στη χώρα μου, δε θα ήμουν στην Ελλάδα.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”* Σε αντίθεση με τους οικονομικούς μετανάστες, αυτοί που ήρθαν στην Ελλάδα για σπουδές παρουσιάζουν διαφορετική εικόνα, *“ούτε στην Ελλάδα, ούτε στην Αλβανία, ευκαιρίες υπάρχουν στη Δυτική Ευρώπη και στην Αμερική.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”*, *“Πιστεύω πως καλύτερες ευκαιρίες εξέλιξης υπάρχουν στην Αλβανία αφού παρόλο που δεν υπάρχει το ίδιο βιοτικό επίπεδο το ΑΕΠ της χώρας ανεβαίνει συνεχώς εξαιτίας του αυξημένου ενδιαφέροντος ξένων επενδυτών και των κεφαλαίων τους.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”*, *“στην Ελλάδα τα πράγματα είναι καλύτερα και στον οικονομικό τομέα παρά την οικονομική κρίση και καλύτερο βιοτικό επίπεδο.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”*, *“πλέον στην Ελλάδα υπάρχει αβεβαιότητα, ευκαιρίες παρουσιάζονται στις σκανδιναβικές χώρες.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”*, *“στην Ελ-*

ναφυγούν και τα περισσότερα με τα δικά μας. Βρίσκουν μόνο επισφαλή και περιστασιακή εργασία, προσφέρουν την αφηρημένη εργασιακή τους δύναμη στην αξιοποίηση του κεφαλαίου στην «κοινωνία – εργοστάσιο»⁴¹.

Οι ανακατατάξεις αυτές οφείλονται, μεταξύ άλλων, στις νέες χρήσεις σε αγροτικές και παράλιες περιοχές, στη μείωση οικονομικού και ιδεολογικού χάσματος μεταξύ υπαίθρου και πόλεων, στην αύξηση της σημασίας ορισμένων αστικών κέντρων μεσαίου μεγέθους, στην αποβιομηχάνιση παλαιών κέντρων και τη σταθεροποίηση κάποιων νεότερων⁴².

Οι χώρες υποδοχής ζητούν την παραγωγική δύναμη των ξένων εργατών που καλούνται να καλύψουν τις ελλείψεις στους τομείς που αρνούνται να στελεχώσουν οι εθνικοί πληθυσμοί, σε αυτές που οι εργασιακές συνθήκες δεν είναι καλές, σε εκείνες που ο άνθρωπος λειτουργεί ως παράρτημα της μηχανής και τέλος σε παράνομες και προσωρινές δουλειές της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας και της παραοικονομίας⁴³.

Χαρακτηριστικά, “εργασία σε δουλειές όπως οικοδομή, babysitters, καθαρίστριες, οικιακή εργασία.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “εργάζομαι κυρίως σε αγροτικές δουλειές, στο μάζεμα της ελιάς, των πορτοκαλιών.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “λόγω της κρίσης αναγκάζομαι να δουλεύω με χαμηλότερο μισθό σε αγροτικές εργασίες.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “εποχιακές δουλειές στο χωριό.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “όπου βρω δουλειά.. (άνδρας 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “ο μετανάστης πάντα θα δουλεύει σε πιο βαριές και δύσκολες δουλειές.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”, “τους τελευταίους μήνες δουλεύω σε «μαύρη εργασία».. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “πλέον μόνο εποχιακά.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”

⁴¹ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 165, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁴² Βαίου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 20, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

⁴³ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 56, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Οι διαφοροποιούμενες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις συγκροτούνται και αναπαράγονται διαφορετικά σε συγκεκριμένους τόπους και αναδεικνύουν τις σημασίες που τους αποδίδουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Η εργασιακή ταυτότητα που προσδιορίζει το μετανάστη διαφέρει από τη θέση που κατέχει, από την εργασιακή ομάδα στην οποία συγκαταλέγεται και από τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσει στον εργασιακό χώρο.

Η εργασία «μεταναστεύει» από τους τόπους με σχετικά χαμηλούς μισθούς προς εκείνους όπου η εργασία αμείβεται καλύτερα⁴⁴. Την ίδια στιγμή το κεφάλαιο αναζητά μεγαλύτερη ευελιξία. Οπότε, η αγροτική έξοδος τροφοδοτεί με «εργατικά χέρια» τις ολοένα και πιο αστικοποιημένες βιομηχανίες. Μια ξένη μετανάστευση ανακουφίζει τις ελλείψεις που προκλήθηκαν από την πρώτη μετακίνηση. Τέλος, η ροή αντιστρέφεται, το κεφάλαιο εξάγεται σε περιοχές όπου η εργασία είναι φθηνότερη⁴⁵.

Η απώλεια βιομηχανικών θέσεων εργασίας από τον ιστό των πόλεων εξετάζεται ως πρόβλημα που έχει να κάνει με την οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής και όχι με μια συγκεκριμένη πόλη. Η μετεγκατάσταση μέρους της παραγωγικής διαδικασίας από μία περιφέρεια σε άλλη ή από χώρα σε χώρα εξετάζεται ως ζήτημα αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου και όχι με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των περιφερειών⁴⁶.

Ειδικότερα, *“στις πόλεις υπάρχει πιο πολύ δουλειά, όπως κηπουροί, οικοδομή, οικιακή εργασία.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“στο χωριό έχει απασχόληση σε διαστήματα, εποχιακά, στο μάζεμα των ελιών, των πορτοκαλιών. Στην πόλη υπάρχουν πιο πολλές ευκαιρίες αλλά θέλει γνωριμίες με διάφορους ανθρώπους.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“Στις πόλεις και αυτό γιατί όλες οι υπηρεσίες και τα κέντρα μαζικής απασχόλησης όπως βιομηχανικές περιοχές βρίσκονται στις πόλεις.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”*, *“στις πόλεις σε περιόδους οικονομικής ευμάρειας.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”*

Όπως παρατηρούμε οι απαντήσεις διαφέρουν. Αυτό οφείλεται στη διάκριση που κάναμε παραπάνω για τους λόγους της μετανάστευσης, καθώς

⁴⁴ «Το γενικό *push* είναι η υπανάπτυξη, το *pull* η εκβιομηχάνιση.»

⁴⁵ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 111, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁴⁶ Βαϊού Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 24, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

σημαντικό ρόλο έχει η μόρφωση και η επαγγελματική κατάρτιση του μετανάστη. Συγκεκριμένα, οι μετανάστες που ήρθαν καθαρά για οικονομικούς λόγους αναφέρουν πως ανάλογα με τις περιόδους απασχόλησης μετακινούνται κατά τόπους και περιοχές. Ανάλογα με τη μετακίνηση των ευκαιριών εργασίας αλλάζουν τόπο εγκατάστασης. Αντίθετα, οι μετανάστες για λόγους σπουδών θεωρούν πως οι πόλεις προσφέρουν καλύτερες ευκαιρίες καθώς μπορούν να συνδυάσουν την εργασία με την εκπαίδευση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ο μετανάστης ως άτομο οδηγείται από το αίσθημα της επιβίωσης και της κάλυψης των προσωπικών του προσδοκιών παρά της ασφάλειας που του παρέχει η ομάδα.

Η ηλικία, το φύλο, η εθνικότητα των εργαζομένων διαμορφώνουν μια σημαντική βάση για διακρίσεις που βασίζονται σε παράγοντες άσχετους με τον τόπο εργασίας. Οι πρακτικές ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού στον εργασιακό χώρο καθορίζουν μια ιεραρχία επιπέδων αμοιβών και ιδιαίτερων συνθηκών εργασίας. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης, η διαφοροποιημένη πρόσβαση σ' αυτήν και οι άνισες ευκαιρίες αποτελούν έναν από τους κεντρικούς μοχλούς συγκρότησης και αναπαραγωγής ανισοτήτων και ιεραρχιών στην αγορά εργασίας.

Αυτού του τύπου η μετανάστευση αποτελεί μια υποκατηγορία του συνολικότερου φαινομένου της εξόδου των αγροτικών πληθυσμών προς τις πόλεις, με τη διαφορά ότι οι πληθυσμοί που μετακινούνται υφίστανται διπλή εκρίζωση από την κοινωνική τους τάξη και από τη χώρα τους και διπλή περιθωριοποίηση που απορρέει από το γεγονός ότι είναι ταυτόχρονα ξένοι και ανειδίκευτοι εργάτες⁴⁷. Η σφαίρα της παραγωγής χάνει σιγά-σιγά τη σημασία της και η παραγωγική εργασία περνά στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής.

Το δευτερεύον τμήμα της αγοράς εργασίας εμφανίζεται ως ένα αδιαφοροποίητο σύνολο όπου θεωρείται ότι οι εργαζόμενοι κυρίως γυναίκες και μειονότητες καταλαμβάνουν τις χαμηλά αμειβόμενες, ανειδίκευτες, επισφαλείς θέσεις εργασίας⁴⁸. Η αμειβόμενη εργασία ορίζεται de facto ως

⁴⁷ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 49, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

⁴⁸ Βαϊου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 32, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

«παραγωγική», ενώ η μη αμειβόμενη θεωρείται βοηθητική και «μη παραγωγική», αν και απαραίτητη.

Σύμφωνα με τον Piore, οι μετανάστες δεν αντιπροσωπεύουν μόνο ένα φτηνότερο εργατικό δυναμικό. Στηριζόμενος στην έννοια μιας διπλής αγοράς εργασίας – όπου σε αντίθεση με τον Μαρξ, οι εργάτες δεν αντικαθίστανται αμέσως από τους μετανάστες αλλά απασχολούνται παράλληλα – εξηγεί τους τύπους εργασίας που προσελκύουν το νέο εργατικό δυναμικό⁴⁹.

Αν και η εργασία είναι συνολικά πιο ευμετάβλητη από το κεφάλαιο, υπάρχει ένα σταθερό και ένα ασταθές τμήμα της εργασίας. Υπάρχει μια αγορά εργασίας που χαρακτηρίζεται από σταθερότητα απασχόλησης, με σχετικά καλές οικονομικές απολαβές και συνθήκες εργασίας και μια δευτερεύουσα αγορά όπου οι θέσεις εργασίας απευθύνονται σε ανειδίκευτους εργάτες, που είναι και οι πιο κακοπληρωμένοι⁵⁰.

Αυτό το κενό στην αγορά το καλύπτει η μεταναστευτική εργασία συνδεδεμένη από δύσκολες εργασιακές συνθήκες, αβεβαιότητα λόγω μιας πολύ μεγάλης αστάθειας στην παραγωγή. Η ευελιξία απαντά στην ακαμψία. Θα ήταν φτηνότερο βραχυπρόθεσμα να προσλάβει κανείς μετανάστες με χαμηλούς μισθούς από το να επενδύσει μακροπρόθεσμα σε αποδοτικότερο εξοπλισμό, να ελαττώσει το κόστος παραγωγής με την εργασία παρά με την επένδυση⁵¹.

Σημαντικός παράγοντας τα δίκτυα γνωριμιών, τα οποία προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τα είδη της εργασίας στα οποία έχουν πρόσβαση οι μετανάστες. Από τη στιγμή που ένας τομέας απασχόλησης στον οποίο έχει πρόσβαση μια συγκεκριμένη εθνική ομάδα παρέχει δυνατότητες βελτίωσης της οικονομικής επιφάνειας τείνει να μονοπωληθεί από αυτή χάρη στον έλεγχο που ασκεί επί των δικτύων πληροφόρησης⁵².

⁴⁹ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 125, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁵⁰ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 125, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁵¹ «Ορισμένοι ισχυρίζονται πως οι μετανάστες αντικαθιστούν τις μηχανές, άλλοι πάλι πως υπάρχουν μόνο οι μετανάστες για να τις θέσουν σε λειτουργία.»

⁵² Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 57, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Το εργατικό δυναμικό συγκεντρώνει ένα σύνολο ιδιοτήτων με τις οποίες τα άτομα εντάσσονται στις εργασιακές σχέσεις. Οι ιδιότητες αυτές δεν αποκτώνται μόνο μέσα από την εμπειρία της εργασίας αλλά και μέσα από την κοινωνικοποίηση σε κυρίαρχες αξίες, σε πολιτισμικές, εθνικές ή φυλετικές ταυτότητες.

Εφόσον οι μετανάστες για να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της καθημερινότητας εργάζονται σε άτυπες μορφές απασχόλησης τότε το εργασιακό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από κοινωνικές σχέσεις που καθορίζονται από το πρότυπο της εργασίας. Συνήθως είναι ευκαιριακή, εποχιακή, χωρίς αμοιβή ή πληρωμή με την ώρα ή ύστερα από διακανονισμό.

Μέσω της διαφορετικότητας στις εργασιακές σχέσεις και στις τοπικές κοινωνικές δομές, μπορούν να αναπτυχθούν μορφές αλληλοβοήθειας, αλληλεγγύης και αντίστασης όπου τα άτομα αποκτούν κοινή συνείδηση.

B. Η κρίση της επιβίωσης

Οι άτυπες δραστηριότητες και μορφές εργασίας κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση τοπικών ευέλικτων χαρακτηριστικών. Οι έντονες αιχμές στη ζήτηση ευκαιριακής, «ανειδίκευτης» εργασίας σε συγκεκριμένες εποχές και μορφές παραγωγικής δομής έχουν προσελκύσει μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα.

Οι μετανάστες καλούνται να καλύψουν τα κενά που παρουσιάζονται στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Συνήθως απασχολούνται σε άτυπες μορφές εργασίας εξαιτίας της ευελιξίας της παραγωγής που

⁵³ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 42, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

χαρακτηρίζεται κατά κύριο λόγο από εργατές χαμηλής ειδίκευσης. Βέβαια, ότι είναι ευέλικτο σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, μπορεί να μην είναι καθόλου ευέλικτο σε άλλο κοινωνικό και γεωγραφικό πλαίσιο.

Οι μεταβολές στον αγροτικό τομέα, με βελτίωση των αγροτικών υποδομών και νέους τύπους καλλιεργειών, στον τομέα των υπηρεσιών, με δημιουργία θέσεων εργασίας στην τροφοδοσία, στο λιανικό εμπόριο, στον τουρισμό δημιούργησαν ζήτηση για άτυπη, εποχιακή εργασία κυρίως ανειδίκευτη και γυναικεία⁵⁴.

Ειδικότερα, *“κάποιος μπορεί να απασχοληθεί σε αγροτικές δουλειές με χαμηλότερο μεροκάματο από τις άλλες εργασίες.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“στην οικοδομή αλλά υπάρχει πτώση.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“λόγω της οικονομικής κρίσης δουλειές δεν υπάρχουν.. δύσκολα μπορεί κάποιος να βρει σαν βενζινοπώλης και σερβιτόρος.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“τα πράγματα είναι δύσκολα.. εάν βρω δουλειά σαν εργάτης οικοδομής.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“για τις γυναίκες παρουσιάζονται περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης σε οικιακές εργασίες.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”*, *“η γυναίκα μπορεί να βρει πιο εύκολα εργασία σε γραφείο.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”*, *“πλέον κάποιος μπορεί να απασχοληθεί μόνο εποχιακά, ειδικότερα σε τουριστικά μέρη.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”*

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως θέσεις εργασίας στις οποίες απευθύνονται οι μετανάστες είναι συγκεκριμένης φύσεως. Σε περιόδους οικονομικών κρίσεων αντιμετωπίζουν πρόβλημα ανεργίας που οδηγεί σε κρίση επιβίωσης. Ο περιορισμένος παραγωγικός τομέας στον οποίο απασχολούνται είναι από τους πρώτους που πλήττονται.

Ο άτυπος χαρακτήρας πολλών δραστηριοτήτων δεν ευνοεί την ανοιχτή αναζήτηση εργαζομένων. Έτσι, εργοδότες και εργαζόμενοι βασίζονται σε πληροφόρηση από στόμα σε στόμα – που είναι πιο αποτελεσματική αν και οι δύο μένουν στην ίδια περιοχή και μιλούν την ίδια γλώσσα. Ένας αποτελεσματικός τρόπος για τη μείωση του ρίσκου και της αβεβαιότητας

⁵⁴ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 54, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

τών, απόφοιτος λυκείου)”, “βοηθούν στο χώρο εργασίας, να μαθεύεις τους κανόνες και τους κώδικες.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “σε γενικές γραμμές κάνουν ότι περνάει απ’ τα χέρια τους.. προσπαθούν να βοηθήσουν να βρούμε δουλειά έστω και αγγαρείες.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “οι γνωριμίες τις περισσότερες φορές βοηθούν στην εξεύρεση εργασίας διότι μεταδίδεται η πληροφορία.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”

Επίσης, σημαντικός παράγοντας στην εύρεση εργασίας είναι οι εθνοτικές επιχειρήσεις των μεταναστών. Σε σχετική ερώτηση αναφέρουν, “έχω τη δικιά μου επιχείρηση, είμαι επαγγελματίας αγρότης.. έχουν δουλέψει σεμένα πολλοί ομοεθνείς και όχι μόνο.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “έχω δικό μου μαγαζί, καφέ – μπαρ.. δουλεύει μαζί μου και η γυναίκα μου, είμαστε έμπειροι.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “έχω κάνει διάφορες εργασίες και ξέρω πολλές τέχνες.. θα ήθελα να δουλέψω σε επιχείρηση ομοεθνή.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”

Η χαμηλής ειδίκευσης απασχόληση αυξάνει τον κίνδυνο μόνιμης περιθωριοποίησης από την αγορά εργασίας. Ειδικότερα, σε καιρούς οικονομικής αναδιάρθρωσης οι εργαζόμενοι καθίστανται πολύ ευάλωτοι στην ανεργία, η θέση τους στην αγορά χειροτερεύει και δεν βρίσκουν εύκολα νέες ευκαιρίες απασχόλησης.

Η ύπαρξη ενός σημαντικού τομέα χαμηλόμισθης απασχόλησης αποτελεί αναμφίβολα παράγοντα που συμβάλλει στη φτώχεια. Η ελλιπής ανάπτυξη δεξιοτήτων επιτείνεται από μια πλειάδα άλλων παραγόντων. Χαρακτηριστικό είναι το θέμα της ηλικίας, καθώς οι ηλικιωμένοι έχουν λιγότερες πιθανότητες από τους νεότερους να αναβαθμίσουν τις δεξιότητές τους. Στην περίπτωση που μελετάμε οι πολλαπλοί ρόλοι των μεταναστών οδηγούν σε περεταίρω περιθωριοποίηση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό.

⁵⁵ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 64, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο μετανάστης, ενώ αποτελεί ευέλικτο εργατικό δυναμικό, σε περιόδους όπου τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλά, πλήττοντας αρχικά τις θέσεις εργασίας που απασχολούνται οι μετανάστες, είναι πολύ δύσκολο να αντιμετωπίσει το οικονομικό αδιέξοδο καθώς δεν διαθέτει το «κοινωνικό κεφάλαιο» για να καταφέρει να ξεφύγει από τον κύκλο της φτώχειας. Η κατάσταση αυτή οδηγεί εκ νέου σε κρίση της επιβίωσης.

Ο μη εργαζόμενος μετανάστης δεν μισθοδοτείται και συνεπώς δεν έχει εισόδημα. Είναι άνεργος δηλαδή στερημένος από οποιαδήποτε οικονομική απολαβή με αποτέλεσμα την κρίση της επιβίωσης. Ο άνεργος για να επιβιώσει θα αναγκαστεί είτε να επέλθει σε παράνομες πρακτικές όπως η επαιτεία και η αλητεία, είτε σε νόμιμες, που τους οδηγούν στην περιθωριοποίηση ή τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως η κοινωνική αλληλεγγύη των συγγενών ή των συντρόφων.

Εφόσον οι θέσεις εργασίας συρρικνώνονται, οι οικονομικές απολαβές μειώνονται, οι ανεργία στα μέλη της οικογένειας αυξάνεται, η ισχύς των κοινωνικών δικτύων ολοένα και αποδυναμώνεται οι μετανάστες καλούνται να αποφασίσουν για τον επόμενο προσορισμό τους. Η κατεύθυνση που θα ακολουθήσουν εξαρτάται από το σύνολο των δεξιοτήτων που απέκτησαν κατά την παραμονή τους, την ηλικία και το μέγεθος της οικογένειας. Επίσης, σημαντικός είναι ο παράγοντας των δικτύων και της δυναμικής τους στο νέο τόπο εγκατάστασης.

Χαρακτηριστικά, *“οι αλβανοί ήδη φεύγουνε.. εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“η κρίση έχει ρίξει τις δουλειές και τα μεροκάματα.. για να ζήσουμε πρέπει να φύγουμε.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“λόγω κρίσης πολλοί επιστρέφουν στην πατρίδα τους.. έχουν ανοίξει δικές τους δουλειές.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“πολλοί φεύγουν από την Ελλάδα λόγω μη εύρεσης εργασίας.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”*, *“οι μετανάστες φεύγουν από την Ελλάδα για ένα καλύτερο μέλλον.. υπάρχει ανασφάλεια και φόβος καθώς δεν υπάρχουν δουλειές.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”*, *“γενικότερα οι μετανάστες που έρχονται από την Αφρική και την μέση ανατολή, Πακιστάν, Αφγανιστάν κ.α. βλέπουν την Ελλάδα ως πέρασμα για την δυτική Ευρώπη και όχι ως σταθμό.. θεωρούν ότι θα βρουν απασχόληση σε άλλες χώρες.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”*

Όπως αναφέραμε ο προσορισμός τους θα εξαρτηθεί από τις γνώσεις που έχουν αποκτήσει, την ηλικία και τους δεσμούς με τα κοινωνικά δίκτυα. Συγκεκριμένα σε ερώτηση σχετική με τον επόμενο προσορισμό τους αναφέρουν, “οι αλβανοί επιστρέφουν στην Αλβανία ειδικά όσοι είναι κοντά στην ηλικία μου.. μικρότερες ηλικίες και άλλες μεταναστευτικές ομάδες από Αφρική και μέση ανατολή φεύγουν προς Ευρώπη.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “εκεί που έχουν καλύτερο μέλλον.. από 50 χρονών και πάνω επιστρέφουν στην πατρίδα, οι νεότεροι φεύγουν για ευρωπαϊκές χώρες.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “στην πατρίδα επιστρέφουν οι πιο μεγάλοι και αυτοί που έχουν σκεφτεί να κάνουν επιχείρηση.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “μέση ηλικία επιστρέφουν στην πατρίδα, οι νέοι επιλέγουν άλλες ευρωπαϊκές χώρες κυρίως σκανδιναβικές και την Αμερική.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”, “κυρίως σε χώρες της δυτικής Ευρώπης.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”

Εξίσου σημαντικός παράγοντας είναι οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των μεταναστών. Γίνεται λόγος για, “πολλοί αποχωρούν μαζί με τις οικογένειές τους.. η οικογένεια και οι συγγενείς επηρεάζουν τον επόμενο προσορισμό.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “για τους νέους είναι μια πρόκληση.. ευτυχώς οικογένεια και φίλοι στηρίζουν τις αποφάσεις μας.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “στην αρχή αποχωρούν μόνο οι άνδρες και ύστερα αφού βουλευτούν παίρνουν και την οικογένεια.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”, “οι περισσότεροι διατηρούν πολύ δυνατούς δεσμούς με τα συγγενικά δίκτυα, επηρεάζουν τον επόμενο σταθμό.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”

Τέλος, σε ερώτηση σχετική με τις νέες προοπτικές των μεταναστευτικών προσορισμών, “να υπάρχει δουλειά.. εγώ προσωπικά γυρνάω στη πατρίδα για να κάνω φυτώριο λουλουδιών και φάρμα με ζώα.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “καλύτερη οικονομική κατάσταση και καλύτερες συνθήκες διαμονής.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “παντού μπορεί να ζήσει κανείς, θα μάθουμε είτε το θέλουμε είτε όχι.. να είναι καλά η οικογένειά μου και να βρω δουλειά.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “βασική προϋπόθεση η οικονομική μου ευμάρεια και έπειτα οι πολιτικές συνθήκες της χώρας υποδοχής.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”, “καλύτερη ποιότητα ζωής και περισσότερες ευκαιρίες στον επαγγελματικό τομέα.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”, “θα έφευγα από την Ελλάδα για λόγους σπουδών και οι-

κοινωνικής άνεσης.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “για καλύτερο μέλλον και επαγγελματική απορρόφηση.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”

Κλείνοντας, από τα παραπάνω γίνεται σαφές πως ο μετανάστης βρίσκεται αντιμέτωπος με το ζήτημα της επιβίωσης εξαιτίας των περιορισμένων θέσεων εργασίας στις οποίες μπορεί να απασχοληθεί. Καλείται να επιλέξει ανάμεσα στην παραμονή και συντήρηση της υπάρχουσας κατάστασης ή στην έξοδό του από τη χώρα διαμονής και την επιστροφή στην πατρίδα ή σε κάποια από τις δυτικά αναπτυγμένα κράτη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως η νέα μετανάστευση χαρακτηρίζεται από διαφορετικά στοιχεία, τα οποία διαμορφώνονται κατά την παραμονή του μετανάστη σε έναν συγκεκριμένο χώρο.

Συμπερασματικά

Οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των εργατών και του παραγόμενου προϊόντος είναι εξουσιαστικές. Το οικονομικό στοιχείο κυριαρχεί του κοινωνικού. Το ατομικό του συλλογικού. Η δημιουργική αξία της εργασίας μετατρέπεται σε χρηστική. Ο εργάτης γίνεται εργαζόμενος με καταναλωτική δύναμη.

Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπως οι μετανάστες, ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων που αποτελούν τη μονάδα παραγωγής εντείνεται καθώς δίνεται έμφαση στο υλικό κομμάτι της παραγωγής. Καθοριστικής σημασίας διότι έτσι επιτυγχάνεται η κοινωνική αναπαραγωγή της αλλοτρίωσης. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να κάνουμε νύξη για το πολιτισμικό στοιχείο το οποίο ενδεχομένως να διατηρούσε τις ισορροπίες μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων. Κάτι τέτοιο δε μπορεί να σταθεί διότι νωρίτερα αναφέραμε τη διαδικασία αλλοίωσης των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων.

Ο μετανάστης απασχολείται στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας. Αποτελεί ευέλικτο εργατικό δυναμικό που δίνει λύσεις σε άκαμπτες μορφές απασχόλησης. Σε περιόδους κρίσεων οι εργασιακές σχέσεις πλήττονται ιδιαίτερα στους τομείς απασχόλησης των μεταναστών. Καλούνται λοιπόν

να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ανεργίας που θα τους οδηγήσει στη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση. Η κρίση της επιβίωσης σε μια πληθυσμιακή ομάδα διαφορετικών ανθρώπων εντείνει τα προβλήματα ομαλής συμβίωσης με τους γηγενείς και τις υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες. Ο πολιτισμικά «Άλλος» γίνεται ο συμβολικός εχθρός του κράτους και των πολιτών.

Κάτω από την πίεση της φτώχειας ο ανταγωνισμός οξύνεται μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων. Κάθε ομάδα προσπαθεί να επιβιώσει σε βάρος κάποιας άλλης. Η αλληλεγγύη και η συνοχή μεταξύ των μεταναστών, των κοινών ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και ρόλων αντικαθίσταται από τις ανάγκες που προκύπτουν μέσα από ένα νέο αυστηρό και πολλές φορές προβληματικό οικονομικό μοντέλο.

Τέλος, πολύ σημαντικός και ουσιαστικός στην αντιμετώπιση των προκλήσεων και δυσκολιών είναι ο ρόλος της γυναίκας. Αποτελεί το στυλοβάτη της οικογένειας στις νέες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που αναπτύσσονται στην κοινωνία επηρεάζοντας την κοινωνική πραγματικότητα και τους συλλογικούς κοινωνικούς χώρους. Εκτενέστερα για το ρόλο της γυναίκας θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο τρίτο: Το φύλο της μετανάστευσης

«Η τύχη είναι γένους θηλυκού γι' αυτό εννοεί το νέο που τη χειρίζεται με τόλμη..»,

Νικολό Μακιαβέλι

Α. «Θηλυκοποίηση» της εργασίας

Το φύλο λοιπόν μπορεί να είναι εξίσου ατομικό όσο και συλλογικό. Παρότι όλες οι ανθρώπινες ταυτότητες⁵⁶, ατομικές και συλλογικές, είναι αλληλοδραστικές, όταν το ατομικό τονίζει τη διαφορά, το συλλογικό κλίνει προς την ομοιότητα⁵⁷.

Οι πολλαπλές ταυτότητες του υποκειμένου καθορίζουν τη θέση του στο κοινωνικό σύστημα. Το φύλο είναι μία ισχυρή ταυτότητα, η οποία ενέχει σημαντικό ρόλο στην επιρροή των υπολοίπων. Στην περίπτωση μας θα κάνουμε τη διάκριση μεταξύ φύλου, ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου επιχειρώντας να αναδείξουμε τις διαφορετικές αντιλήψεις, οι οποίες αναδιαμορφώνονται στα πρότυπα της κοινωνίας υποδοχής, που εξελίσσονται στο χρόνο.

Σύμφωνα με τις φεμινιστικές μελέτες και ειδικότερα κατά την Μάις, στην οικιακή εργασία και στην εργασία των γυναικών, οι γυναίκες ορίζονται ως «νοικοκυρές» και όχι ως εργαζόμενες. Η εργασία τους είτε ως αξία χρήσης είτε ως παραγωγή εμπορευμάτων προσδιορίζεται ως «δραστηριότητα που δημιουργεί εισόδημα» με αποτέλεσμα να αγοραστεί σε πολύ χαμηλότερη τιμή απ' ότι η ανδρική εργασία⁵⁸.

⁵⁶ «Ταυτότητες που παγιώνονται στη βρεφική και παιδική ηλικία, μπορεί να είναι λιγότερο ευέλικτες από αυτές που αποκτώνται μεταγενέστερα.»

⁵⁷ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 106, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁵⁸ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 229, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

Στο πλαίσιο αυτών των ιεραρχικών αξιολογήσεων ανάγονται σε μη εργασία οι μορφές εκείνες της εργασίας που γενικά δεν αμείβονται, όπως είναι η οικιακή εργασία, η εθελοντική εργασία και διάφορες άλλες. Εκτελούνται κυρίως από γυναίκες και κατατάσσονται στην προσφορά, στην πράξη αγάπης και στη φροντίδα⁵⁹.

Χαρακτηριστικά, οι άνδρες από 30 χρονών και πάνω, που έλαβαν τη βασική τους διαπαιδαγώγηση στη χώρα καταγωγής (η οποία χαρακτηρίζεται από πιο παραδοσιακούς δεσμούς – μια πατριαρχική κοινωνία) θεωρούν πως “υπεύθυνος για την οικονομική στήριξη της οικογένειας είναι ο άντρας, η γυναίκα για το μέγαλωμα των παιδιών.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “λόγω της οικονομικής κατάστασης και οι δύο στηρίζουν οικονομικά, βέβαια η γυναίκα φροντίζει για το σπίτι.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “οι δυο μας και πρώτα ο άνδρας.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)” Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις δύο περιπτώσεων που έχουν δικιές τους επιχειρήσεις και αναφέρουν πως “στην οικονομική στήριξη υπεύθυνο είναι το ζευγάρι..”

Όσον αφορά τις γυναίκες και τους νέους άνω των 20 ετών, που έλαβαν τη βασική εκπαίδευση στη χώρα καταγωγής αλλά συνέχισαν στην Ελλάδα για σπουδές αναφέρουν “και οι δύο είναι υπεύθυνοι για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειας (άνδρας, 25 ετών, φοιτήτρια)”, “εφόσον υπάρχει ισότητα και οι δύο από κοινού ενισχύουν.. (γυναίκα, 30 ετών φοιτήτρια)”, “και οι δύο πρέπει να εργάζονται.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “Βασικός υπεύθυνος είναι ο πατέρας μου, σημαντική είναι επίσης και η βοήθεια στην μητέρα μου.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”

Παρατηρούμε βασικές διαφορές στις απόψεις των ανδρών και των γυναικών, οι οποίες πηγάζουν από τις διαφορετικές επιρροές, τη διαφορετική ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και βεβαίως τη σκοπιά του φύλου. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι η προσέγγιση των γεγονότων μόνο από την οικονομική σκοπιά.

Ορίζοντας οικουμενικά τις γυναίκες ως νοικοκυρές, μπορεί κανείς να ασκήσει τρομερές πολιτικές πιέσεις με αποτέλεσμα τον πολιτικό και ιδεολογικό τους έλεγχο. Ο ορίζοντάς τους παραμένει περιορισμένος από την

⁵⁹ Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ., Σεμινάρια πολιτικού προβληματισμού, Φεμινισμός και εργασία γυναικών: συμπτώσεις και αποκλίσεις, σελ. 4, Αθήνα.

οικογένεια⁶⁰. Η γυναικεία εργασία θα έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα καθώς υπεύθυνος για τη στήριξη της οικογένειας θα είναι ο άνδρας.

Επικεντρώνοντας στη γυναικεία εργασία με τον τρόπο που αναφέρθηκε προηγουμένως, αμφισβητείται η ιδέα της «ελεύθερης» μισθωτής εργασίας στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Η εργασία των γυναικών ως νοικοκυρών είναι αόρατη, ενώ ως εργαζόμενες νοικοκυρές οι γυναίκες είναι στο περιθώριο, καθώς δε θεωρούνται ως εκείνες που «κερδίζουν το ψωμί» της οικογένειας⁶¹. Μ' αυτόν τον τρόπο οι γυναίκες είναι διαρκώς εξαρτημένες από τους άνδρες με αποτέλεσμα οι εργασίες τους να είναι σε αναπτυσσόμενους τομείς της οικονομίας με χαμηλούς μισθούς και σε υπο-αμειβόμενους τύπους απασχόλησης.

Στο δείγμα της έρευνάς μας, η γενικότερη άποψη των ανδρών επικεντρώνεται στο γεγονός πως οι γυναίκες απασχολούνται σε υπηρεσίες και ως οικιακοί βοηθοί. Οι γυναίκες θεωρούν, όπως και οι άντρες, πως περισσότερες ευκαιρίες υπάρχουν στους τομείς των υπηρεσιών. Το παράδοξο είναι πως η γνώμη των γυναικών έρχεται σε αντίθεση με τον τομέα απασχόλησής τους (φοιτήτρια, δημόσιος υπάλληλος, ιδιωτική υπάλληλος). Η οικονομική κρίση και η απομάκρυνση από το προνοιακό μοντέλο των δυτικών κρατών δυσχεραίνει το ρόλο των γυναικών. Οι εργαζόμενες αποκόπτονται από τις κοινωνικές υπηρεσίες και βιώνουν μια κοινωνική περιθωριοποίηση. Υπηρεσίες όπως η καθημερινή φροντίδα των βρεφών και των υπέργηρων μεταβιβάζονται από το κράτος στην κοινότητα. Υπεύθυνες για τις πρόσθετες άμισθες εργασίες φροντίδας είναι οι γυναίκες.

Η φροντίδα και η οικιακή εργασία είναι «γένους θηλυκού» σε τέτοιο βαθμό που, ακόμα και όταν παρέχονται με αμοιβή στην αγορά εργασίας, αναλαμβάνονται πάλι από γυναίκες. Με αυτόν τον τρόπο, διατηρούνται ισχυρά τα στερεότυπα του φύλου και αναπαράγεται η θέση της φροντίδας ως δευτερεύουσας σημασίας ανθρώπινη δραστηριότητα στο σύστημα κοινωνικής αξιολόγησης της εργασίας και των θέσεων εργασίας⁶². Όσο ανεβαίνει το βιοτικό επίπεδο τόσο αυξάνεται η ζήτηση για εργασία φροντί-

⁶⁰ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 229, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁶¹ Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, σελ. 229, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁶² Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, σελ. 92, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

δας, επειδή και ως προς την ποιότητα και ως προς την ποσότητα είναι πολύ υψηλότερες οι προσδοκίες παροχής των σχετικών υπηρεσιών.

Τόσο ο στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης όσο και ο στόχος της ισότητας απέναντι στους εργοδότες αποκρύπτει την ανάγκη να ανατραπούν οι σχέσεις ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες, σχέσεις οι οποίες στηρίζουν το διπλό ρόλο των γυναικών (ως εργαζομένων και ως μητέρων ή συζύγων) και το ρόλο που παίζει η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών στην αναπαραγωγή των σχέσεων φύλου⁶³.

Η μεταναστευτική διαδικασία, η εργασία του μεταναστευτικού πληθυσμού, το είδος εργασίας, οι μορφές απασχόλησης διαμορφώνουν κοινωνικές συνειδήσεις και δράσεις σε θέματα που αφορούν την ατομική και κοινωνική ευημερία, ασφάλεια και αλληλεγγύη⁶⁴. Η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης συσχετίζεται με δύο τομείς, την ελαστική εργασία στον τριτογενή τομέα και τη δημιουργία μιας παγκόσμιας βιομηχανίας χρήσης του γυναικείου δυναμικού, η οποία είναι υπεύθυνη για τη μεταφορά και την απασχόληση αυτού του δυναμικού⁶⁵.

Προηγουμένως αναφέραμε τις απόψεις των ανδρών σε σχέση με την οικονομική στήριξη της οικογένειας. Έτσι όπως διατυπώθηκαν και με τη φυσικότητα που τις καθορίζει, νομιμοποιούν καταστάσεις συγκριτικά με το ρόλο του φύλου. Οι έμφυλες ιεραρχήσεις μέσα στην οικογένεια προσδιορίζουν τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των μελών της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέραμε, ο άνδρας είναι υπεύθυνος για την οικονομική ενίσχυση και η γυναίκα για την ανατροφή των παιδιών.

Όσον αφορά την εργασιακή ταυτότητα και την απασχόληση των μεταναστριών, δεν παύει να είναι ένα επιπλέον εισόδημα, το οποίο ανακουφίζει την οικογένεια αλλά δεν είναι το κυρίαρχο. Σε συνδυασμό με την ευέλικτη εργασία και τα ελαστικά ωράρια, η μετανάστρια δεν αντιμετωπίζεται ισότιμα.

⁶³ Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ., Σεμινάρια πολιτικού προβληματισμού, Φεμινισμός και εργασία γυναικών: συμπτώσεις και αποκλίσεις, σελ. 9, Αθήνα.

⁶⁴ Ψημμένος Ι., Σκαμνάκης Χ., Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία, σελ. 19, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁶⁵ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 150, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Οι σχέσεις παραγωγής αποκτούν χαρακτήρα κοινωνικών σχέσεων ελέγχοντας τόσο την εργατική δύναμη όσο και την αναπαραγωγική ικανότητα και σεξουαλικότητα των γυναικών. Ο οικογενειακός τρόπος παραγωγής αναδεικνύεται ως ο κατεξοχήν χώρος καταπίεσης των γυναικών και εκμετάλλευσης της εργατικής τους δύναμης.

Η ιεραρχική δομή του φύλου παράγεται και αναπαράγεται σε όλους τους χώρους και τις διαδικασίες, εμπλέκεται με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, με τον οποίο συνεργάζεται ή συγκρούεται, και αντίστοιχα παίρνει διαφορετικές μορφές σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους και διαφορετικές ιστορικές περιόδους⁶⁶.

Β. Γυναίκα – μετανάστρια – εργαζόμενη – μητέρα

Οι ξένες μετανάστριες είναι θύματα της εκβιομηχάνισης και της οικονομικής και πολιτισμικής αλλοτρίωσης, όσο και της ίδιας της θέσης της γυναίκας⁶⁷. Δίνεται έμφαση στη μετανάστρια που φροντίζει για την οικογένεια και τη διάδοση των παραδόσεων της πατρίδας⁶⁸. Υφίστανται το ρατσισμό σε συνδυασμό με το σεξισμό καθώς από τη μια μεριά οι ίδιοι οι άνδρες της ενθωτικής τους ομάδας τις αποκλείουν από πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες και από την άλλη λόγω του ότι είναι ξένες και γυναίκες η κοινωνία υποδοχής τις εξαιρεί από τη συμμετοχή σε κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς, οικονομικούς θεσμούς⁶⁹.

Οι γυναίκες μετανάστριες είναι αναγκασμένες να εργάζονται ως εσωτερικές φροντίζοντας άτομα μεγάλης ηλικίας, ως οικιακοί βοηθοί, ως baby sitters ή ως καθαρίστριες σπιτιών και διαφόρων χώρων. Οι ώρες εργασίας τους είναι πάρα πολλές ενώ η αμοιβή τους είναι χαμηλή. Τον ελεύθερο

⁶⁶ Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ., Σεμινάρια πολιτικού προβληματισμού, Φεμινισμός και εργασία γυναικών: συμπτώσεις και αποκλίσεις, σελ. 12, Αθήνα.

⁶⁷ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 145, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

⁶⁸ «Οι μετανάστριες αντιπροσωπεύουν τους θεματοφύλακες της παράδοσης, ενώ οι άνδρες μετανάστες συμβολίζουν την πορεία προς τον εκσυγχρονισμό.»

⁶⁹ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 152, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

χρόνο τον νοσταλγούν και για τις περισσότερες γυναίκες που μεταναστεύουν μόνες τους δεν υπάρχει καθόλου προσωπικός χρόνος.

Εξαιτίας των πολλαπλών ρόλων της γυναίκας ο χρόνος που απομένει για την ατομική της καλλιέργεια, δεν είναι επαρκής ώστε να καλύψει τις ανάγκες της. Η παρουσία της ταυτίζεται με συγκεκριμένες ταυτότητες, οι οποίες την θέλουν μητέρα, νοικοκυρά και εργαζόμενη.

Αντίθετα, οι άνδρες εξαιρούνται από το βάρος της απλήρωτης εργασίας και του χρόνου που απαιτείται γι' αυτή. Αποτέλεσμα να μπορούν να οργανώσουν με περισσότερη άνεση το χρόνο τους σε σχέση με την αμειβόμενη εργασία.

Ειδικότερα, οι άνδρες στη μελέτη μας θεωρούν πως πρωτίστως οι γυναίκες θα πρέπει να ασχολούνται με την οικογένεια, το σπίτι και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, σε δεύτερη μοίρα έρχεται η επαγγελματική απασχόληση. Εν τέλει δεν απομένει χρόνος για την προσωπικότητά τους.

Εξειδικεύοντας περισσότερο, οι γυναίκες της μελέτης μας σχολιάζουν *“συνάντησα μεγαλύτερη δυσκολία στον ιδιωτικό τομέα εξαιτίας του ρατσισμού.. δυσκολία αντιμετώπισα στο συνδυασμό εργασίας και σπουδών.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “οι γυναίκες έχουν λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης σε νόμιμες εργασίες.. συνάντησα δυσκολία στην επικοινωνία στο χώρο εργασίας.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”, “γυναίκες και άντρες απασχολούνται στον ίδιο εργασιακό τομέα, έχουν τις ίδιες ευκαιρίες.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”*

Η εργασία των γυναικών εξυπηρετεί τις ανάγκες του πατριαρχικού και του καπιταλιστικού συστήματος. Επειδή ο μισθός των ανδρών δεν μπορεί να καλύψει το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης, οι γυναίκες τους πρέπει να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη αλλά και τη σεξουαλικότητά τους στις αγορές των προηγμένων χωρών.

Η θεματική της εξάρτησης παραχωρεί τη θέση της σ' εκείνη της ανεξαρτησίας. Η μετανάστρια εξαιτίας της κινητικότητας έρχεται αντιμέτωπη με νέα οικογενειακά, πολιτισμικά, κοινωνικά πρότυπα⁷⁰. Υπάρχουν μετανά-

⁷⁰ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 146, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

στριες που προκαλούν οικονομικές και πολιτισμικές μεταβολές στο περιβάλλον και άλλες που μεταμορφώνονται οι ίδιες. Χάρη στην παρουσία γυναικών δημιουργήθηκαν οικογενειακά δίκτυα, εταιρίες αμοιβαίας αρωγής, σύλλογοι, οργανώσεις με τη βοήθεια των οποίων οι μετανάστες προσαρμόστηκαν και ενσωματώθηκαν⁷¹.

Εάν επαναφέρουμε στη μνήμη μας τις αρχικές μας υποθέσεις που σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε πως οι γυναίκες της μελέτης, εφόσον σημαντικό μέρος της κοινωνικοποίησής τους το έλαβαν στην Ελλάδα, συμπεριφέρονται με τα χαρακτηριστικά που τους επέβαλαν οι κοινωνικές συναναστροφές τους, αφήνοντας κατά μέρος τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ομάδας.

Η είσοδος των γυναικών στην ερμηνεία των μεταναστευτικών ροών μας οδηγεί σε ένα νέο σχήμα: το πέρασμα από τη μετανάστευση – παραγωγή, στη μετανάστευση – αναπαραγωγή⁷². Ανάμεσα στα άτομα και το κράτος ή την αγορά εργασίας συγκροτούνται οικογένειες, δίκτυα, συγκεντρώσεις αλληλοβοήθειας στις γειτονιές και όλα αυτά «αποκαλύπτονται» με την παρουσία των γυναικών⁷³.

Η παραπάνω σχέση αναδεικνύει την αλλαγή βλέψης για τη μετανάστευση. Η είσοδος των γυναικών φανερώνει τη μονιμότητα στις μεταναστευτικές σχέσεις. Στη μελέτη μας παρατηρείται πως οι γυναίκες ήρθαν νόμιμα με άδεια προσωρινής διαμονής ή οικογενειακής επανένωσης, σπουδάζουν ενώ παράλληλα εργάζονται σε σταθερή απασχόληση, με απώτερη φιλοδοξία τη συνέχιση των σπουδών είτε σε χώρες της δυτικής Ευρώπης είτε στην Ελλάδα με μόνιμη διαμονή.

Οι έμφυλες ιεραρχίες δημιουργούνται και στο εσωτερικό των φυλετικών και εθνικών κοινοτήτων, έτσι ώστε συχνά να οξύνονται παρά να αμβλύνονται οι ανισότητες του φύλου στις «πολυπολιτισμικές» κοινωνίες. Και σε αυτές οι γυναίκες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας σε συμβολικό και πραγματικό επίπεδο, αφού εξακο-

⁷¹ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 153, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁷² «Η προσωρινή μετανάστευση που μετατράπηκε σε εποίκιση ενέχει μια θηλυκοποίηση της μετανάστευσης.»

⁷³ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 150, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

λουθούν να αποτελούν φορείς κοινωνικοποιήσεις των παιδιών⁷⁴. Εφ' όσον αποτελούν φορείς κοινωνικοποίησης των παιδιών και χρησιμεύουν για τη διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της καταγωγής μέσα στην οικογένεια, οι άνδρες τις αντιμετωπίζουν ως γυναίκες – μητέρες. Συνεπάγεται, με αυτό τον τρόπο πως προσδίδουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, κάνοντας έμφυλες διακρίσεις ακολουθώντας μια στατική πορεία μέσα στο χρόνο. Βέβαια η διαδικασία της κοινωνικοποίησης μέσα στην οικογένεια, εμφανίζει ως τετελεσμένο γεγονός το ρόλο της γυναίκας, με αποτέλεσμα το μήνυμα αυτό να περνάει και στα παιδιά, τα οποία θα το αναπαράγουν στη δικιά τους οικογένεια.

Το μεγαλύτερο μέρος παραγωγής αγαθών στις ανεπτυγμένες χώρες και της παροχής φροντίδας στις αναπτυσσόμενες βασίζεται στη φτηνή εργασία κάποιων «παγκοσμιοποιημένων» γυναικών που μετακινούνται με γνώμονα την κοινωνική τάξη, την εθνική προέλευση, τη σωματική διάπλαση, την ηλικία⁷⁵.

Υπάρχουν γυναίκες που μεταναστεύουν μόνες ή πριν από τους συζύγους τους διότι η αγορά εργασίας και ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο στη χώρα υποδοχής προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης στις γυναίκες. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να εισέλθουν στη χώρα υποδοχής μέσα από την επανένωση της οικογένειας⁷⁶.

Οι έμφυλες ταυτότητες των μεταναστριών διαμορφώνονται μέσω οριοθετήσεων τόσο ως προς την εθνική κοινότητα, όσο και ως προς τις γυναίκες του ντόπιου πληθυσμού. Από τη μία απομακρύνονται από την κοινότητα υιοθετώντας πρότυπα των κοινωνιών υποδοχής και από την άλλη αντιστέκονται στην ενσωμάτωση επικαλούμενες τα πρότυπα της εθνικής και φυλετικής προέλευσης⁷⁷.

Στις αστικές περιοχές ένας αυξανόμενος αριθμός προσωπικών υπηρεσιών αποτελούν μια ακόμη περιοχή άτυπων δραστηριοτήτων και απασχόλησης για τις γυναίκες. Το ίδιο συμβαίνει και για μεγάλο μέρος της γραμματειακής εργασίας που γίνεται από το σπίτι ή σε μικρά γραφεία. Οι μικρής κλί-

⁷⁴ Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, σελ. 193, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

⁷⁵ Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, σελ. 194, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

⁷⁶ Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, σελ. 152, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁷⁷ Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, σελ. 198, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

μακας επισκευές και η συντήρηση παραμένουν ανδρική εργασία, ενώ οι άτυπες ή ευκαιριακές δουλειές στις υπηρεσίες, το λιανικό εμπόριο και τον τουρισμό καταλαμβάνονται από νεαρά άτομα. Στις πόλεις και στις τουριστικές περιοχές πολλές βαριές χειρωνακτικές δουλειές με χαμηλές αμοιβές γίνονται όλο και περισσότερο από ξένους μετανάστες⁷⁸.

Τις περισσότερες φορές οι μετανάστριες – όπως και οι μετανάστες – εργάζονταν. Καταβροχθίστηκαν – όπως και οι άνδρες – από τα μεταναστευτικά επαγγέλματα αλλά και από τα γυναικεία επαγγέλματα. Γίνεται διαχωρισμός ανάλογα με την εθνικότητα, τη φυλή και το θρήσκευμα με αποτέλεσμα να υποχρεώνεται ο μετανάστης/τρια στην αποδοχή ρόλων και στερεοτύπων για τη θέση τους στην κοινωνία υποδοχής. Η εργασία στη μετανάστευση είναι σπανίως «συμπληρωματική». Μπορεί να προκαλέσει αναστάτωση στον καταμερισμό της εργασίας και στις σχέσεις εξουσίας⁷⁹.

Στο διαχωρισμό που κάναμε στο δείγμα μας μεταξύ ανδρών και γυναικών, σε περιόδους οικονομικής αστάθειας με περιορισμένη προσφορά εργασίας σε ορισμένους κλάδους, οι γυναίκες έχουν ιδιαίτερο ρόλο για την επιβίωση της οικογένειας. Τα χειρωνακτικά επαγγέλματα είναι από τα πρώτα που παρουσιάζουν πτώση.

Βάση της ανάλυσης των απαντήσεων, συνήθως οι άνδρες απασχολούνται ως ανειδίκευτοι εργάτες στην οικοδομή και σε αγροτικές εργασίες. Αντίθετα, οι γυναίκες απασχολούνται σε υπηρεσίες και στην οικιακή εργασία. Των πρώτων τα μεροκάματα μειώνονται αισθητά με αποτέλεσμα οι γυναίκες να αναλαμβάνουν τη συντήρηση της οικογένειας. Το εγχείρημα γίνεται δυσκολότερο όταν στην οικογένεια κυριαρχούν οι έμφυλες ιεραρχικές σχέσεις.

Οι μετανάστριες, παρά το γεγονός ότι υπόκεινται σε εκμετάλλευση της εργατικής τους δύναμης, ενεργοποιούν τη διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης και παράλληλα απεξάρτησης από την Αλβανία, αφού θεωρούν ότι μπορούν ευκολότερα να εξασφαλίσουν καλύτερους όρους ζωής και εκπαίδευσης για τα παιδιά τους στην κοινωνία υποδοχής. Καθοριστικής

⁷⁸ Βαϊου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, σελ. 63, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

⁷⁹ Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, σελ. 151, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

σημασίας η σταθερότητα της εργασίας τους σε σχέση με αυτή των ανδρών⁸⁰.

Οι μετανάστες/τριες περιθωριοποιούνται όχι λόγω παραβατικότητας, ατομικών ανικανοτήτων, ανεργίας ή φτώχειας αλλά κυρίως λόγω της ένταξής τους σε ένα σύστημα καταμερισμού της εργασίας και σε επαγγέλματα που αναπαράγουν φυλετικές, έμφυλες και ταξικές στρωματώσεις και πρότυπα προσδοκιών⁸¹.

Οι ανισότητες που παρουσιάζονται εξαιτίας των παραπάνω παραγόντων δημιουργούν νέες ανισότητες (πχ ως προς την πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες) διαμορφώνοντας νέα πρότυπα, προοπτικές ζωής, συμπεριφορές. Τα νέα πρότυπα και οι προοπτικές ζωής, στην περίπτωση των χαμηλόμισθων και χαμηλού κύρους ομάδων της κοινωνίας, αφορούν την ανάπτυξη άτυπων και πολλές φορές εκτός νόμου μορφών προστασίας και ανθρώπινης αλληλεγγύης⁸².

⁸⁰ Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, σελ. 205, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

⁸¹ Ψημμένος Ι., Σκαμνάκης Χ., Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία, σελ. 27, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁸² Ψημμένος Ι., Σκαμνάκης Χ., Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία, σελ. 33, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Συμπερασματικά

Σημαντική επίσης η ερμηνεία του φύλου. Σε αυτήν την περίπτωση η γυναίκα μετανάστρια βιώνει τη διάκριση στην οικογένεια και στην εργασία. Άδηλα μεταφέρονται μηνύματα τα οποία καθορίζουν την ολότητα του γυναικείου ρόλου μέσα στο χρόνο. Το τρίπτυχο που κυριαρχεί είναι γυναίκα – μητέρα – μετανάστρια. Ειδικά για τις γυναίκες που προέρχονται από παραδοσιακές κοινωνίες ο παραπάνω δεσμός είναι πολύ ισχυρός. Η σχέση αυτή θα μπορούσε να βελτιωθεί ή να χειροτερέψει με τη συνδιαλλαγή με τις γυναίκες της κοινωνίας υποδοχής. Αυτό προϋποθέτει την ορθή λειτουργία των ομάδων κάτω από μια συγκεκριμένη “πολιτισμική – κοινωνική” ενότητα.

Η κοινωνική θέση που καταλαμβάνει η γυναίκα μετανάστρια στην οικογένεια, στη μεταναστευτική ομάδα και στην κοινωνία υποδοχής οδηγεί σε αναπαραγωγή των έμφυλων στερεοτύπων. Η συμβολή της στην ομαλή συμβίωση στην κοινωνία θα παραγκωνίζεται και θα θεωρείται υποδεέστερη όσο οι ιεραρχικές και εξουσιαστικές σχέσεις ενυπάρχουν στο κοινωνικό σύνολο.

Ο μετανάστης βρίσκεται εγκλωβισμένος ανάμεσα σε πολλαπλές κοινωνικές πραγματικότητες.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

Στην παρούσα ενότητα θα δοθεί έμφαση στις πολιτισμικές αξίες και στα σύμβολα. Θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε στάσεις, συμπεριφορές και αντιλήψεις, τις σχέσεις και τους δεσμούς μεταξύ των ομάδων, την αξία των κοινωνικών δικτύων.

Θα εξετάσουμε την έννοια του κοινωνικού δικτύου, τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται, δομείται και συγκροτείται. Θα προσπαθήσουμε να εμβαθύνουμε στο ρόλο των ομάδων και τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζουν τα άτομα που τις απαρτίζουν.

Επιδιώκουμε να περιγράψουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες στην κοινωνία υποδοχής. Η πολιτισμική ιδιαιτερότητα κατέχει σημαντικό ρόλο στην ομαλή ή μη ενσωμάτωσή τους.

Κεντρικός άξονας η συγκρότηση στερεοτυπικών αντιλήψεων που διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα με αποτέλεσμα το κοινωνικό σύνολο να αντιμετωπίζει τους μετανάστες επιφυλακτικά. Ο αντίκτυπος των παραπάνω διαδικασιών προκαταβάλλει αρνητικά και τους μεν και τους δε.

Κεφάλαιο πρώτο: Ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων

«Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από τον κόσμο και το όνομά του είναι μετανάστευση..»

A. Η σημασία των δικτύων για μια πολυπολιτισμική κοινωνία

Κατά τη διάρκεια της πρωτογενούς και μεταγενέστερης κοινωνικοποίησης τα άτομα καθορίζονται από τον εαυτό τους και από τους Άλλους με τρόπο που τα διακρίνει από τα άλλα άτομα. Ο καθορισμός της ατομικής ταυτότητας αφορά απαραίτητως και την ομοιότητα⁸³. Ένα στοιχείο που εμείς έχουμε κοινό είναι η διαφορά μας με τους Άλλους. Συχνά στο πρόσωπο της δικής τους διαφοράς εντοπίζεται η δική μας ομοιότητα.

Ο προσδιορισμός και η διάκριση είναι κοινωνικές λειτουργίες πολύ καθοριστικές στη διαδικασία συγκρότησης συλλογικών σωμάτων. Συντελούν στη διαμόρφωση της εσωτερικής αλληλεγγύης και στη χάραξη νοητών εξωτερικών συνόρων⁸⁴.

Είναι ωφέλιμο να σημειώσουμε πως στη μελέτη μας τα κοινωνικά υποκείμενα, οι μετανάστες προερχόμενοι από την αλβανική κοινωνία με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, εντάχθηκαν στην κοινωνία υποδοχής. Στη διάρκεια των χρόνων τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, το φύλο, το μορφωτικό τους προφίλ, το καταναλωτικό τους προφίλ, η εργασιακή τους ταυτότητα αλλοιώθηκαν. Πλέον, στα παραπάνω παρουσιάζουν περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές με τους γηγενείς. Οι προσδοκίες, οι αντιλήψεις, οι αξίες είναι προσαρμοσμένες με τις συνήθειες των κατοίκων της χώρας υποδοχής. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που καθορίζουν τη διαφορετικότητα μεταξύ των «Άλλων» και των γηγενών προσαρμόστηκαν στις απαιτήσεις της κοινωνίας υποδοχής.

⁸³ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 131, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

⁸⁴ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 66, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Η συνδιαλλαγή μεταξύ υποκειμένου και κοινωνικού χώρου που εγκαθίσταται αποτελεί κομβικό σημείο για τη δομή των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τους. Οι κοινωνικές σχέσεις συγκροτούν το κοινωνικό περιβάλλον, παράλληλα διαμορφώνουν ένα σύστημα ταξινόμησης και ιεράρχησης.

Σημείο αναφοράς για το μετανάστη κατά την είσοδο στη νέα κοινωνία, είναι ο κοινωνικός χώρος στον οποίο θα απευθυνθεί. Συνήθως είναι συγγενικά δίκτυα ή εθνοτικά. Συγκεκριμένα, *“αυτοί που με βοήθησαν ήταν φίλοι ομοεθνείς.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“φίλοι και γνωστοί που είχαν έρθει πριν από μένα.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“ήρθα με τους γονείς μου.. (άνδρας, 21 ετών, απόφοιτος λυκείου)”*, *“όταν πρωτοήρθα οι συγγενείς ήταν αυτοί που με βοήθησαν.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”* Από τα παραπάνω γίνεται φανερός ο διαχωρισμός σε δύο είδη μετανάστευσης. Αυτοί που ήρθαν χρονικά πρώτοι και αυτοί που ακολούθησαν. Οι δυσκολίες και οι προκλήσεις είναι διαφορετικές στις δυο περιπτώσεις.

Χρονικά, όπως έχουμε αποδείξει στο προηγούμενο κεφάλαιο, η κοινωνική θέση των μεταναστών βελτιώνεται. Οι σχέσεις με την τοπική κοινωνία γίνονται καλύτερες. Η διαρκής αλληλεπίδραση έχει αλλοιώσει τη διαφορετική ταυτότητα των «Αλλων». Την αρχική θέση των αλβανών μεταναστών παίρνουν οι νέοι μετανάστες.

Σύμφωνα με τον Lewin, μια κοινωνική ομάδα εγκαθίσταται στον κοινωνικό χώρο διαπλάθοντας το κοινωνικό περιβάλλον. Όμως το περιβάλλον δεν είναι ανεξάρτητο από την ομάδα, την προσδιορίζει και την καθορίζει με την κοινωνική πραγματικότητα. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται συγκροτούν τη δομή της ομάδας⁸⁵. Οι κανονικότητες και τα πρότυπα που ενυπάρχουν στο σύνολο της ομάδας συναποτελούν τη δομή της.

Με την άφιξη των μεταναστών και τη συγκρότηση συλλογικών ομάδων με κοινά χαρακτηριστικά αρχίζει να γίνεται φανερή η παρουσία νέων πολιτισμικών προτύπων⁸⁶. Για τη διασφάλιση της πολιτισμικής διαφορετικότητας είναι σημαντική η δυναμική της ομάδας. Η θέση την οποία κατέχει μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον καθορίζει την ισχύ και τη διάρκεια της

⁸⁵ Scott J., Social Network Analysis. A handbook, p. 11, Sage publications

⁸⁶ «Γίνεται λόγος μόνο για την πολιτισμική ιδιαιτερότητα διότι σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο οι μετανάστες ενσωματώνονται στο πρότυπο της κοινωνίας υποδοχής.»

πολιτισμικής διαφορετικότητας. Σημαντικός επίσης είναι ο δεσμός με την κοινωνία καταγωγής. Οι σχέσεις που διατηρούν εξασφαλίζουν ως ένα βαθμό την άμυνα στην πολιτισμική αλλοίωση.

Επί της ουσίας, η οργάνωση και η δομή των μεταναστευτικών δικτύων καθορίζουν το ρόλο και τη θέση που κατέχει ο μετανάστης σ' έναν κοινωνικό χώρο αλλά και στο κοινωνικό περιβάλλον συνολικότερα. Ανάλογα με την έμφαση που θα δοθεί στα διαφορετικά πρότυπα που συναποτελούν το δίκτυο, διαμορφώνεται ο χαρακτήρας, τα χαρακτηριστικά και ο στόχος της ομάδας.

Κατά τον Heider, συμπεριφορές και αντιλήψεις του ατόμου επανερμηνεύονται και εξετάζονται κατά τη συνδιαλλαγή του με τα υπόλοιπα άτομα ενός κοινωνικού χώρου. Έτσι συμπεριφορές και αντιλήψεις επαναπροσδιορίζονται δίνοντας έμφαση στην επιρροή που ασκούν μεταξύ τους. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της ομάδας⁸⁷. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των υποκειμένων σχετίζονται με τη συνδιαλλαγή μεταξύ των συναναστροφών διαπλάθοντας την κοινωνική πραγματικότητα.

Στα κοινωνικά δίκτυα⁸⁸ αξίζει να παρατηρηθούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δρώντων μελών, όπως φύλο, φυλή, γλώσσα, μέγεθος ώστε να κατανοηθούν τα πρότυπα που συγκροτούνται και αποτελούν την εσωτερική δομή της ομάδας. Βέβαια, πρωτεύουσας σημασίας είναι οι «σχεσιακοί» δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών και σε δεύτερο λόγο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους⁸⁹. Η ικανότητα να αναγνωρίζουμε άγνωστα άτομα αναφερόμενοι σε γνώριμες κατηγορίες μας επιτρέπει τουλάχιστον να έχουμε την ψευδαίσθηση ότι ξέρουμε τι να περιμένουμε από αυτούς.

Ο πολιτισμός δίπλα σε βιολογικά, θρησκευτικά ή άλλα στοιχεία, αποτελεί μια από τις πηγές από τις οποίες επιλέγονται κριτήρια βάση των οποίων

⁸⁷ Scott J., *Social Network Analysis. A handbook*, p. 11 - 12, Sage publications

⁸⁸ «Τα κοινωνικά δίκτυα απευθύνονται σε ένα σύνολο ατόμων και στους δεσμούς που αναπτύσσονται μεταξύ τους.»

⁸⁹ Wasserman S., Faust K., *Social Network Analysis. Methods and applications*, p. 8, Cambridge University Press

προσδιορίζονται και διακρίνονται τα κοινωνικά σύνολα και βάση των οποίων θεσπίζονται κλίμακες κοινωνικής ιεραρχίας⁹⁰.

Οι μετανάστες απευθύνονται σε ομάδες ομοεθνών για την ομαλότερη ένταξη στις συνήθειες της χώρας υποδοχής. Οι ομάδες βοηθούν στην εύρεση εργασίας και στην κατανόηση των γλωσσικών κωδικών. Ειδικότερα, “με βοήθησαν με την γλώσσα, την κατοικία και να βρω δουλειά.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “με δουλειά, στέγη και τα πρώτα βασικά πράγματα για να ζήσει κανείς με αξιοπρέπεια.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “με δουλειά, γλώσσα και φιλοξενία.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “ήρθα με την οικογένειά μου.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)”, “με βοήθησαν οι συγγενείς με τη γλώσσα και τη δουλειά.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “εξαιτίας ότι οι συγγενείς μου ήταν στην Ελλάδα ερχόμουν συχνά.. είχα αναπτύξει σχέσεις και δεσμούς.. βρήκα εύκολα εργασία, έμαθα γρήγορα τη γλώσσα.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)” Σημαντικό στοιχείο στις μεταξύ τους σχέσεις είναι η ιεραρχία που αναπτύσσεται στο σύνολο της ομάδας. Εφόσον οι κοινωνικές σχέσεις είναι ιεραρχημένες, τότε οι πρώτοι μετανάστες που συγκρότησαν τη μεταναστευτική ομάδα λαμβάνουν καλύτερους ρόλους και καλύτερη θέση. Αντίστοιχα το ίδιο συμβαίνει και στο κοινωνικό περιβάλλον που εντάσσεται η μεταναστευτική ομάδα.

Σημαντικό γνώρισμα του μεταναστευτικού δικτύου είναι η ενημέρωση και η μετάδοση της πληροφορίας προς τη χώρα καταγωγής. Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης, “στην Ελλάδα ήρθα γιατί κάποιοι φίλοι συνομήλικοι, που ήρθαν νωρίτερα, μου είπαν πως είναι ο παράδεισος.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “η Ελλάδα είναι πιο «δυνατή» χώρα και το έβλεπα στις ειδήσεις.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “από το σχολείο.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “μαζική ενημέρωση από τηλεόραση και εφημερίδες.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “τις καλύτερες εντυπώσεις για την Ελλάδα από τις σπουδές μας.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)”, “από τα ΜΜΕ και την καθημερινότητά μου.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “είναι γειτονική χώρα, μάθαινα νέα από ειδήσεις, φίλους, συγγενείς.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)”

⁹⁰ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 67, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Αποτέλεσμα της δραστηριοποίησης των δικτύων είναι η διευκόλυνση της εισόδου και εγκατάστασης των μεταναστών. Δεν είναι τα πιο φτωχά άτομα που είχαν τα μεγαλύτερα ποσοστά μετανάστευσης αλλά τα άτομα που είχαν το κατάλληλο κοινωνικό κεφάλαιο δηλαδή εκείνοι που είχαν πρόσβαση στη σχετική πληροφόρηση και σε υπηρεσίες υποδοχής.

B. Οργάνωση και δομή των μεταναστευτικών δικτύων

Σύμφωνα με τον Τάιφελ, η κοινωνία είναι δομημένη κατηγοριακά και οργανωμένη μέσω ανισοτήτων δύναμης και πόρων. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση παράγει την κοινωνική ταυτότητα, που παράγει κοινωνικές συγκρίσεις, που παράγουν θετική αυτοαξιολόγηση. Είναι σημαντικό τα άτομα να ανήκουν σε ομάδα καθώς αυτό τους προσδίδει κοινωνική ταυτότητα. Η κοινωνική ταυτότητα είναι η εσωτερίκευση των στερεότυπων καθορισμών συλλογικής ταυτότητας και διαφέρει από την προσωπική ταυτότητα⁹¹. Με τις διαδικασίες του προσδιορισμού και της διάκρισης στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων ιεραρχίας διαμορφώνονται και οι μειονότητες.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που μελετάμε. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση των μεταναστών μεταβάλλεται ή μετατοπίζεται με τον καιρό. Ο τρόπος με τον οποίο τους αντιμετώπιζαν αρχικά οι γηγενείς διαφέρει σε σημαντικό βαθμό με τη σημερινή κατάσταση. Αναφέρουν, “πλέον με αντιμετωπίζουν ως φίλο, αδελφό.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “με πολύ δυσκολία έγινα αποδεκτός.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)”, “στην αρχή με αντιμετώπισαν ρατσιστικά, τώρα τα πράγματα είναι λίγο καλύτερα.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)”, “σήμερα με αντιμετωπίζουν ως «ενσωματωμένη».. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)” Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια άποψη όπου αναφέρει, “όταν πρωτοήρθα με αντιμετώπισαν ως άνθρωπο, με φιλοξενούσαν, μου έδιναν φαγητό και ρούχα, πλέον με αντιμετωπίζουν ως κάτοικο.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)” Από τα παραπάνω απουσιάζουν ορισμένες αναφορές όπου μετανά-

⁹¹ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 145 - 146, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

στες ισχυρίζονται πως στην Ελλάδα υπήρχαν πολύ καλές συνθήκες διαμονής και ότι οι Έλληνες ήταν πολύ φιλόξενοι.

Παρατηρούμε μερικές βασικές διαφορές που σχετίζονται με το άτομο, το χρόνο και το χώρο. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μεταναστών με το χρόνο αλλοιώθηκαν και προσαρμόστηκαν στις απαιτήσεις του κοινωνικού συνόλου ώστε να υπάρχει η ανεκτικότητα στις μεταξύ τους κοινωνικές σχέσεις. Όσοι από τους μετανάστες είχαν κοινά χαρακτηριστικά με τους γηγενείς, όπως για παράδειγμα η φοιτητική ιδιότητα ή η εργασιακή ταυτότητα, ενσωματώθηκαν με γρήγορους ρυθμούς. Βέβαια, στην φοιτητική ή εργασιακή ομάδα καταλαμβάνουν τις χαμηλότερες θέσεις.

Στις παραπάνω αναφορές γίνεται λόγος για τις διακρίσεις και τα στερεότυπα που συγκροτούνται ακόμα και στις ομάδες που συμμετέχουν οι μετανάστες. Πάραυτα, οι ομάδες αυτές είναι καθοριστικής σημασίας για τη συγκρότηση της κοινωνικής τους ταυτότητας, της κινητικότητας, της βελτίωσης της θέσης τους στο κοινωνικό περιβάλλον και εν τέλει της αποδοχής τους.

Οι ομάδες διαχωρίζουν τον εαυτό τους και κάνουν διακρίσεις σε βάρος άλλων ομάδων προκειμένου να προωθήσουν τη δική τους θετική κοινωνική αξιολόγηση και συλλογική αυτοεκτίμηση. Άτομα και ομάδες με μη ικανοποιητική κοινωνική ταυτότητα προσπαθούν να αποκαταστήσουν τον καθορισμό τους με την κινητικότητα, την αφομοίωση και των ανταγωνισμό. Τα άτομα χρησιμοποιώντας στερεότυπες κατηγορίες για να προσδιορίζουν τον εαυτό τους διαμορφώνουν τον ανθρώπινο συλλογικό βίο⁹².

Τα συλλογικά υποκείμενα που αποκλείονται μπορούν να αμφισβητήσουν το κυρίαρχο σύστημα ιεράρχησης αντιστρέφοντας το στίγμα. Όταν ένα κοινωνικό υποκείμενο επιχειρεί να μεταβάλλει την ταυτότητα που του έχει επιβληθεί, επιδιώκει ταυτόχρονα να μεταβάλλει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων που συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα⁹³.

⁹² Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 146, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

⁹³ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 68, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Γίνεται λόγος για τον αποκλεισμό μιας ομάδας προς όφελος κάποιας άλλης. Αυτό συμβαίνει τόσο στα όρια της κοινωνίας υποδοχής όσο και στους κοινωνικούς χώρους που συμμετέχουν οι διάφορες ομάδες. Στην περίπτωση μας υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ των διάφορων μεταναστευτικών ομάδων που εντάσσονται στο συνολικότερο μεταναστευτικό δίκτυο. Συγκεκριμένα, "έχω δουλέψει με όλες τις εθνότητες, έχω καλές σχέσεις.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "στη δουλειά αντιμετωπίζουμε μαζί τα προβλήματα.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "μας παίρνουν τις δουλειές.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "πέφτουν τα μεροκάματα.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "δεν έχω ιδιαίτερες σχέσεις αλλά τους λυπάμαι γιατί έχω περάσει τα ίδια.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "δεν έχω κάποια ιδιαίτερη σχέση, ο καθένας αντιμετωπίζει τα προβλήματα που του παρουσιάζονται.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)", "μου είναι αδιάφοροι.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)", "γνωριζόμαστε ελάχιστα, δεν υπάρχει ιδιαίτερη σχέση.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)"

Σύμφωνα με τις παραπάνω απόψεις θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η κάθε μεταναστευτική ομάδα ενδιαφέρεται για τα προβλήματα που παρουσιάζονται στο χώρο της. Η διάσπαση αυτή έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του μεταναστευτικού χώρου.

Οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της ομάδας αποκτούν δυναμική ροή και διαμορφώνονται από τις δράσεις και τους συμβιβασμούς των δρώντων και συμμετεχόντων. Οι σχέσεις αυτές άλλοτε είναι θετικές όταν λειτουργούν στα πλαίσια της κοινωνικής αλληλεγγύης και άλλοτε αρνητικές όταν λειτουργούν σε ανταγωνιστικές συνθήκες⁹⁴. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πως σε έναν κοινωνικό χώρο λειτουργούν ομάδες και υπο-ομάδες. Ο ρόλος τους προσδιορίζεται από μικρότερες ομάδες. Ιεραρχικές και συνεργατικές σχέσεις καθορίζουν τη δράση τους στο κοινωνικό χώρο, διαμορφώνοντας το κοινωνικό περιβάλλον. Κάθε συγκρότηση ταυτότητας αποτελεί μια δυναμική διαδικασία δημιουργίας πολιτισμού και διαχείρισης της συνέχειας και της αλλαγής.

Εάν μια συλλογικότητα θεωρείται ομάδα ή υπο-ομάδα αποτελεί συνέπεια του τρόπου με τον οποίο ορίζεται. Εφόσον όμως και στις δύο περιπτώσεις

⁹⁴

Scott J., Social Network Analysis. A handbook, p. 15, Sage publications

ο ορισμός ανήκει στον εξωτερικό παρατηρητή, η διαφορά τους είναι λιγότερο σαφής από όσο φαίνεται.

Στα κοινωνικά δίκτυα η έννοια της υπο-ομάδας προσδιορίζεται από τη συνοχή και τους δεσμούς που χαρακτηρίζουν τους συμμετέχοντες. Η συνοχή και η ασφάλεια που αναπτύσσεται ενισχύει τους μεταξύ τους δεσμούς. Εν συνεχεία οι δεσμοί που προκύπτουν δίνουν έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων και την πιθανή αξιοποίησή τους⁹⁵.

Χαρακτηριστική περίπτωση στις παραπάνω αναφορές είναι η μελέτη του Mayo, ο οποίος αναφέρει πως η οικονομική κατάσταση επιδρά στην αλληλεγγύη του συνόλου. Χρησιμοποιώντας τη θεωρία των ελίτ επιχειρεί να αποδείξει πως το οικονομικό μοτίβο επηρεάζει δραστικά τις συλλογικές σχέσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί με επιτυχία να ελέγξει τη συμπεριφορά και τη δράση των εργατών⁹⁶. Η εργατική ομάδα ενσωματώνει τη συμπεριφορά της στις απαιτήσεις του εργασιακού χώρου. Πάραυτα έξω από αυτόν διατηρεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Ο Warner με τη σειρά του αναφέρεται στην κοινωνική διαμόρφωση και στον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται. Δεν είναι κάτι στατικό αλλά συνεχόμενες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των υποκειμένων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Το κοινωνικό περιβάλλον αποτελείται από πολλούς κοινωνικούς χώρους, οι οποίοι αποτελούνται από διάφορα κοινωνικά υποκείμενα με πολλαπλούς ρόλους. Έτσι η κοινωνική διαμόρφωση, προϊόν της παραπάνω διαδικασίας, επιδρά στην κοινωνική οργάνωση μιας κοινότητας. Οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας ορίζουν τη διαμόρφωση και τη δομή της⁹⁷.

Στα παραπάνω θα μπορούσαμε να θυμηθούμε την αναφορά που κάναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με τους πολλαπλούς ρόλους του μετανάστη. Διατηρεί την ιδιότητα του μετανάστη, του εργαζόμενου, της μητέρας, του παιδιού. Διάφοροι ρόλοι οι οποίοι διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα του μετανάστη στον κοινωνικό χώρο που εντάσσεται κάθε στιγμή. Οι ρόλοι αυτοί επηρεάζονται και αναπροσαρμόζονται μέσω

⁹⁵ Wasserman S., Faust K., *Social Network Analysis. Methods and applications*, p. 294 - 295, Cambridge University Press

⁹⁶ Scott J., *Social Network Analysis. A handbook*, p. 17, Sage publications

⁹⁷ Scott J., *Social Network Analysis. A handbook*, p. 20, Sage publications

της καθημερινής συνδιαλλαγής με τα υπόλοιπα μέλη του κοινωνικού χώρου. Τα ιδιαίτερα γνωρίσματα που ενυπάρχουν στο κοινωνικό υποκείμενο εξαρτώνται από τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων και των υποομάδων.

Η δομή και η οργάνωση των ομάδων αφορά τις κοινωνικές σχέσεις που θα συνάψουν μεταξύ τους τα κοινωνικά υποκείμενα. Οι στόχοι καθορίζονται από τις ανάγκες των κοινωνικών σχέσεων.

Αντίστοιχα ο Μπαρθ σημειώνει πως οι συλλογικές μορφές δεν είναι παγιωμένες αλλά διαμορφώνονται ή αναδύονται μέσω των αλληλοδράσεων. Τα θεμέλια του συλλογικού προτύπου τίθενται κατά τις διαδικασίες του ατομικού βίου⁹⁸.

Οι συλλογικότητες υπάρχουν εντός των πραγματικοτήτων των περιβαλλοντικών περιορισμών και δυνατοτήτων, οι οποίες διαμορφώνουν το πλαίσιο των σχέσεών τους με τους Άλλους και των σχέσεων μεταξύ των συντρόφων. Η αλληλόδραση διαμέσου των ορίων διαμορφώνει την εθνοτική ταυτότητα, η επιμονή της ύπαρξής της ή η αναθεώρησή της αποτελεί μια διαλεκτική διαδικασία καθορισμού συλλογικής ταυτότητας. Η εθνικότητα είναι ο δρομός δύο κατευθύνσεων που περιλαμβάνει «αυτούς» και «εμάς»⁹⁹.

Όπως το φύλο και η κοινωνική θέση, η εθνοτική ταυτότητα υπονοεί μια σειρά περιορισμών στα είδη των ρόλων που επιτρέπεται σε ένα άτομο να παίξει και στους εταίρους που μπορεί να επιλέξει για διάφορες συναλλαγές.. η εθνοτική ταυτότητα είναι ανώτερη κατηγορία από τις περισσότερες κοινωνικές θέσεις και καθορίζει τους επιτρεπόμενους συνδυασμούς κοινωνικών θέσεων ή κοινωνικών προσωπικοτήτων που ένα άτομο με αυτή την ταυτότητα μπορεί να προσλάβει (Barth, 1969)

Τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες μπορούν εξάλλου να έχουν ταυτόχρονα πολλαπλές ταυτότητες. Ανάλογα με την περίπτωση ενδέχεται να υπερισχύσει μια.

⁹⁸ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 154, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

⁹⁹ Jenkins R., κοινωνική ταυτότητα, σελ. 158 - 159, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

Το διαδραστικό στοιχείο που περικλείει το κοινωνικό περιβάλλον και αφορά τις ομάδες και τα υποκείμενα αλληλεπιδρά διαμορφώνοντας νέες συνθήκες. Οι κοινωνικές συμπεριφορές που δημιουργούνται φτιάχνουν μοντέλα συγκεκριμένων κανόνων, κωδίκων και νοημάτων¹⁰⁰.

Κάθε συλλογικό σώμα διαμορφώνει μηχανισμούς συγκρότησης και επανασυγκρότησης για να ανταπεξέλθει στις αλλαγές που συμβαίνουν στο εσωτερικό της ομάδας και στον εξωτερικό κόσμο.

Η δομή και η οργάνωση ενός δικτύου συλλαμβάνεται ως η διαδικασία στην οποία οι άτυπες σχέσεις συμπεριφοράς και επικοινωνίας μιας ομάδας καθιερώνουν το ρόλο της στην κοινωνική πραγματικότητα. Πέραν του ρόλου καθορίζουν και την κοινωνική θέση στο σύνολο. Ουσιαστικά, τα «σχεσιακά» πρότυπα προσδιορίζουν τον κοινωνικό ρόλο του υποκειμένου, όπου προδιαγράφουν την κατασκευή της κοινωνικής του θέσης¹⁰¹.

Κατά τον Nadel, τα δίκτυα εμπερικλείουν σχέσεις που αναπτύσσουν τα άτομα σε καθημερινό επίπεδο, είτε φιλικές, είτε συναισθηματικές, είτε εργασιακές. Οι σχέσεις αυτές είναι διαδραστικές μεταξύ των ατόμων. Οι διάφοροι ρόλοι που προσδιορίζουν τις σχέσεις αυτές διαμορφώνουν την κοινωνική δομή¹⁰². Οι κοινωνικοί ρόλοι είναι βασισμένοι σε ένα σύνολο πολλαπλών κοινωνικών σχέσεων και στους αλληπάλληλους συνδυασμούς τους.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις σχετίζονται με την επικοινωνία και τα μέσα δράσης των ατόμων, είτε στον εσωτερικό κόσμο είτε στα κοινωνικά δίκτυα που είναι ενταγμένα. Το μέγεθος των δικτύων προσδιορίζει τη δυναμική των ομάδων. Από τις υποχρεώσεις των ατόμων κατασκευάζεται ένα σύστημα συγκρότησης εννοιολογικών κωδίκων. Όσο πιο ισχυρό το δίκτυο και όσο πιο σαφείς και εναρμονισμένοι οι κώδικες επικοινωνίας με το κοινωνικό περιβάλλον, τόσο καλύτερος ο ρόλος που καταλαμβάνει το δίκτυο

¹⁰⁰ «Οι καθημερινές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων αποτελούν "καθρέπτη" του κοινωνικού συστήματος που συμμετέχουν.»

¹⁰¹ Wasserman S., Faust K., *Social Network Analysis. Methods and applications*, p. 348 -349, Cambridge University Press

¹⁰² Scott J., *Social Network Analysis. A handbook*, p. 30, Sage publications

στην κοινωνική δομή¹⁰³. Όσο πιο πολύπλοκοι δεσμοί και περιπλεκόμενες σχέσεις, τόσο καλύτερη κοινωνική θέση.

Οι ιδιαίτερες σχέσεις που αποκτά το άτομο σ' έναν κοινωνικό χώρο προσδιορίζουν την ταυτότητα της υπο-ομάδας στο κοινωνικό περιβάλλον. Ξεκινάει από τις άτυπες κοινωνικές σχέσεις και φτάνει στη δυναμική της ομάδας. Αποτέλεσμα, οι υπο-ομάδες να αποκτούν δικούς τους κανόνες, αξίες, συμπεριφορές, προσανατολισμούς και υπο-κουλτούρες¹⁰⁴. Όσο πιο ισχυροί δεσμοί αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της υπο-ομάδας τόσο πιο ισχυρή θέση λαμβάνει στο κοινωνικό περιβάλλον. Για το λόγο αυτό η συνεκτικότητα της ομάδας είναι καθοριστικής σημασίας.

Οι υπο-ομάδες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία διότι καλλιεργούν το αίσθημα του "ανήκειν", της συλλογικότητας και της ασφάλειας που αυτή παρέχει και την ταυτότητα των συμμετεχόντων¹⁰⁵.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των παιδιών μεταναστών. Προσπαθούν να ενταχθούν στο σχολικό περιβάλλον χωρίς να έχουν κοινά χαρακτηριστικά με την ομάδα στην οποία συμμετέχουν. Αποτέλεσμα να μη γίνονται δεκτοί.

Στην περίπτωση αυτή, για να «επιβιώσουν» συγκροτούν τη δική τους ομάδα με τους υπόλοιπους ομοεθνείς. Η δομή, η συνεκτικότητα και η αλληλεγγύη της ομάδας εξακολουθεί να είναι διαφορετική από το σύνολο των ομάδων του σχολικού χώρου. Αποτέλεσμα η περιθωριοποίησή της.

Ειδικότερα, "τα παιδιά αντιμετώπισαν δυσκολίες στο σχολείο, τα φιλικές σχέσεις βοήθησαν να τα ξεπεράσουν.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "πολλά προβλήματα, ίσως οι φίλοι τους να βοηθήσουν.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "υπήρχε ρατσισμός.. πολλές φορές κανείς δε μπορούσε να βοηθήσει.. (άνδρας, 38 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "πολλά παιδιά αντιμετωπίζουν ρατσισμό και βέβαια δυσκολία στη γλώσσα και κατανόηση, πιθανόν οι φιλίες να τους βοηθήσουν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες.. γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)"

¹⁰³ «Η δομή του δικτύου προσαρμόζεται στην δομή του κοινωνικού περιβάλλοντος.»

¹⁰⁴ «Μια τέτοια θεώρηση αντιβαίνει στους επίσημους "κανόνες".»

¹⁰⁵ Scott J., Social Network Analysis. A handbook, p. 100, Sage publications

Οι σχέσεις που καθιερώνουν τις υπο-ομάδες στο κοινωνικό περιβάλλον συντελούν στη δημιουργία ιεραρχικών δομών στους κοινωνικούς χώρους. Μέσα σ' ένα κοινωνικό δίκτυο, η διανομή των κοινωνικών ρόλων προϋποθέτει την κοινωνική κατάσταση του ατόμου. Η συμπεριφορά που προσδοκούμε από ένα άτομο σχετίζεται με την κοινωνική θέση που καταλαμβάνει¹⁰⁶.

Πέραν των όσων έχουμε αναφέρει, για τη συμμετοχή σε μια ομάδα θα πρέπει να υπάρχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Τέτοια είναι η επικοινωνία, οι κοινοί γλωσσικοί κώδικες και τα νοήματα που εκφράζουν οι δρώντες, οι ικανότητες που παρουσιάζουν για τη συνεκτική δομή της ομάδας καθώς και η επιρροή που ασκούν προς το κοινωνικό σύνολο για τη διεύρυνση της ομάδας¹⁰⁷. Η κοινωνική θέση και ο κοινωνικός ρόλος αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία και τη διάρκεια της ομάδας. Το πολιτιστικό στοιχείο που περιβάλλει τη δομή της ομάδας συγκροτεί τους ρόλους των συμμετεχόντων.

Συμπερασματικά

Οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια των μεταναστευτικών δικτύων είναι ζωτικής σημασίας για τους συμμετέχοντες. Βασικοί λόγοι είναι η ενημέρωση και η μετάδοση της πληροφορίας, η εύρεση εργασίας και η εκμάθηση της γλωσσικής επικοινωνίας των γηγενών. Σε δεύτερο επίπεδο, αποτελεί σημαντικό φορέα κοινωνικοποίησης και ομαλούς ενσωμάτωσης στη χώρα υποδοχής. Αυτό επιτυγχάνεται με τις σχέσεις που συνάπτονται στο εργασιακό περιβάλλον, στο οικογενειακό, στο φιλικό.

Η αλληλεπίδραση που ενυπάρχει στις καθημερινές σχέσεις, το διαδραστικό στοιχείο μεταξύ των μελών προσδιορίζει την ταυτότητα των ομάδων στον κοινωνικό χώρο. Ανάλογα με τη δυναμική και την ισχύ που αποκτά η ομάδα, επιδρά στις σχέσεις με τις υπόλοιπες.

¹⁰⁶ Wasserman S., Faust K., Social Network Analysis. Methods and applications, p. 442- 443, Cambridge University Press

¹⁰⁷ Scott J., Social Network Analysis. A handbook, p. 123, Sage publications

Αντίστοιχα στο εσωτερικό της ομάδας οι ρόλοι που λαμβάνουν τα μέλη της διαφέρουν εξαιτίας των ξεχωριστών ιδιαιτεροτήτων απόρροια της θέσης που κατέχουν στον κοινωνικό χώρο. Κατά αυτόν τον τρόπο οι κοινωνικοί ρόλοι συγκροτούνται από την κοινωνική θέση συναποτελώντας μια σκιαγράφιση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ανάλογα με τις προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει το άτομο και η ομάδα επαναπροσδιορίζουν τους στόχους τους σύμφωνα με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της κοινωνίας υποδοχής και των παλαιότερων ομάδων που υπάρχουν σε αυτήν.

Κεφάλαιο δεύτερο: κοινωνικός αποκλεισμός ή κοινωνική ενσωμάτωση;

«Κόλαση είναι οι “Άλλοι”..»

Α. Η θέση του «Άλλου» στην κοινωνία υποδοχής

Πριν ξεκινήσουμε την αναφορά μας στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών θα ήθελα να αναφερθώ στον ενδεικτικό διάλογο από την Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων: «Όταν χρησιμοποιώ μια λέξη», λέει ο Humpty Dumpty, «σημαίνει ότι εγώ επιλέγω να σημαίνει — ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο». «Το ερώτημα είναι», λέει η Αλίκη, «αν μπορείς να χρησιμοποιείς τις λέξεις με διαφορετικό τρόπο». «Το ερώτημα είναι», απαντάει ο Humpty Dumpty, «ποιος είναι τ' αφεντικό — αυτό είν' όλο».

Οι κοινωνικές σχέσεις, οι κοινωνικές διαδικασίες συγκρότησης συλλογικών σωμάτων αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

Μέσα σε αυτές εμπερικλείονται αξίες, πρότυπα, νοήματα και κανόνες των κυρίαρχων συλλογικοτήτων. Όπως σημειώθηκε η ενσωμάτωση εξαρτάται από σύνολο παραγόντων όπως η κοινωνική ζωή της χώρας καταγωγής, η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση του μετανάστη. Όσον αφορά τη χώρα υποδοχής σημαντικός είναι ο ρόλος των οικονομικών συνθηκών και της αγοράς εργασίας¹⁰⁸.

Στην περίπτωση που εξετάζουμε το σύνολο του δείγματός μας παρουσιάζει κοινά στοιχεία με το κοινωνικό σύνολο στο οποίο απευθύνεται. Οι εκπαιδευτικές, επαγγελματικές ικανότητες των μεταναστών παρουσιάζουν άμεση συνάφεια με τον κοινωνικό χώρο στον οποίο απευθύνονται. Σε πρώτο επίπεδο γίνονται αποδεκτοί για όσο χρονικό διάστημα είναι χρήσιμοι. Η δυσκολία έγκειται στην αποδοχή της πολιτισμικής διαφορετικότητας.

¹⁰⁸ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 81, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Τα παραδοσιακά πολιτισμικά συστήματα και οι νέες κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες αλληλεπιδρούν και παράγουν νέες μορφές οργάνωσης των μεταναστευτικών ομάδων. Οι μετανάστες συμμετέχουν άνισα διότι κατέχουν τις κατώτερες κοινωνικά θέσεις. Στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες γίνεται διαχωρισμός μεταξύ των διάφορων πολιτισμικών συστημάτων. Υπάρχει ιεραρχία μεταξύ τους και η κοινωνική άνοδος προϋποθέτει την αποδοχή και την αφομοίωση των κοινωνικά ανώτερων πολιτισμικών προτύπων¹⁰⁹.

Η παραπάνω διαδικασία αποτρέπει τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων των μεταναστών. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιλέγουν τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα στις συλλογικότητες που συμμετέχουν. Η ενσωμάτωση μετατρέπεται σε αφομοίωση, όπου το διαφορετικό καθίσταται επικίνδυνο.

Χαρακτηριστικά, σε ερώτηση που έγινε για τον τρόπο που αντιμετωπίζουν σήμερα οι γηγενείς τους αλβανούς μετανάστες, οι απαντήσεις είναι οι εξής, "φίλος, κύριος, αδελφός.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "σήμερα ο καθένας κοιτάει το πρόβλημά του.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "μετά από 18 χρόνια διαμονής, με αντιμετωπίζουν πολύ καλύτερα.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "πλέον με αντιμετωπίζουν σαν κάτοικο.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "οι φίλοι μου με αντιμετωπίζουν ως φίλο.. γενικά ο κοινωνικός κύκλος που συναναστρέφομαι δεν έχει πρόβλημα με την καταγωγή μου.. (άνδρας, 21 ετών, φοιτητής)", "πλέον ο ρατσιστικός λόγος έχει μειωθεί.. (γυναίκα, 30 ετών, φοιτήτρια)", "ενσωματωμένη.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)"

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως υπάρχει βελτίωση στον τρόπο αντιμετώπισης της μεταναστευτικής ομάδας των αλβανών. Βέβαια, αυτό δεν αποδεικνύει πως άλλαξε η συνολικότερη αντιμετώπιση προς του μετανάστες. Ενδεχομένως, τα προβλήματα της ιδιαιτερότητας μετακύλησαν σε άλλες μεταναστευτικές ομάδες.

Επίσης, αυτό που παρατηρείται είναι η αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου. Οι συνήθειες και τα καταναλωτικά πρότυπα διαφέρουν από την κοινωνία αποστολής σε αυτήν της κοινωνίας υποδοχής. Οι σχέσεις αλλη-

¹⁰⁹ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 84, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

λεπίδρασης και διαμόρφωσης της καταναλωτικής κουλτούρας διαμορφώνονται από τις πολιτισμικές αξίες των κυρίαρχων ομάδων. Χαρακτηριστικά, "τώρα έχω δύο αυτοκίνητα, νοικιασμένο σπίτι.. νωρίτερα έμενα με πολλούς μαζί και δεν είχα αυτοκίνητα.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)"

Οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες νομιμοποιούν τον αποκλεισμό των μεταναστών λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της διαφορετικότητας, τονίζοντας πως η ενσωμάτωση αποτυγχάνει εξαιτίας της μειονεκτικής κοινωνικοοικονομικής θέσης των μεταναστών. Το κοινωνικό ζήτημα του αποκλεισμού μετατρέπεται σε ζήτημα πολιτισμικό.

Από τη μεριά τους οι μετανάστες θεωρούν πως η πολιτισμική διαφορετικότητα αποτελεί την πηγή των διακρίσεων εναντίον τους. Σε μια στρατηγική αντιστροφής του στίγματος προβάλλουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους για μια ισότιμη συμμετοχή σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο¹¹⁰.

B. Η ενσωμάτωση της διαφορετικότητας

Σε μια ιεραρχικά δομημένη κοινωνία, οι ισχυρότερες ομάδες οργανώνονται με τρόπο που προασπίζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Επόμενο είναι ομάδες που κατέχουν θέσεις μικρότερης ισχύος να περιθωριοποιούνται. Ειδικότερα, εάν σ' αυτές τις ομάδες συγκαταλέγεται και η πολιτισμική ιδιομορφία πολλές φορές οδηγούνται στο περιθώριο.

Η κοινωνική περιθωριοποίηση είναι αποτέλεσμα της άνισης δομής των σύγχρονων κοινωνιών. Ο κοινωνικός αποκλεισμός στον οποίο οδηγούνται ομάδες με διαφορετικά χαρακτηριστικά από τα κυρίαρχα πρότυπα, τις αξίες και τις συμπεριφορές είναι αποτέλεσμα των επιμέρους κοινωνικών σχέσεων και δεσμών που αναπτύσσονται μεταξύ των ομάδων.

Πολλές φορές η επιλογή προώθησης της διαφορετικότητας αποτελεί μονόδρομο που οδηγεί απευθείας στον κοινωνικό αποκλεισμό. Αντίθετα, η

¹¹⁰ Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, σελ. 85, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

επιλογή της ομαλής ενσωμάτωσης αλλοιώνει τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία με αποτέλεσμα την αφομοίωση από το κοινωνικό σύνολο.

Χαρακτηριστική είναι η τάση που διαφαίνεται στις καθημερινές συνήθειες των μεταναστών. Σε ερώτηση σχετική με την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους, απάντησαν τα παρακάτω, "όταν τελειώνω τη δουλειά πηγαίνω για ψάρεμα με φίλους ή για καφέ στην καφετέρια.. (άνδρας, 36 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "βγαίνουμε με τους φίλους, κάνουμε βόλτες, άλλες φορές διαβάζω.. (άνδρας, 49 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "με φίλους πηγαίνουμε να παίξουμε ποδόσφαιρο.. άλλες φορές σπíti βλέποντας τηλεόραση.. (άνδρας, 35 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "ξεκούραση.. (άνδρας, 42 ετών, απόφοιτος λυκείου)", "στον ελεύθερο χρόνο μου προσπαθώ να βοηθήσω στο σπίτι την οικογένειά μου.. (γυναίκα, 28 ετών, φοιτήτρια)", "εκτός εργασίας κάνω ταξίδια.. (γυναίκα, 25 ετών, φοιτήτρια)"

Η συνολικότερη άποψη του δείγματός μας εντάσσεται υπέρ της διατήρησης των συνηθειών της χώρας καταγωγής ως αποτέλεσμα της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης που χαρακτηρίζει το μετανάστη. Μικρό ποσοστό ακολουθεί τις συνήθειες των γηγενών. Οι περιπτώσεις αυτές κατασκευάζουν την εικόνα του μετανάστη ως ένα υποκείμενο χωρίς δικαίωμα επιλογής.

Οι παραπάνω υποθέσεις οδηγούν στην κοινωνική αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων τόσο από τους γηγενείς όσο και από τους μετανάστες. Οι άνισες κοινωνικές σχέσεις εκλαμβάνονται ως κάτι φυσικό και στατικό με αποτέλεσμα τα κοινωνικά υποκείμενα να δέχονται τις κοινωνικές αναπαραστάσεις. Τα στερεότυπα αντλούν τη μορφή και το περιεχόμενό τους από το κοινωνικό πλαίσιο το οποίο μας περιβάλλει και η εφαρμογή τους οδηγεί σε κοινωνικές αδικίες.

Αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές για κάποιες κοινωνικές ομάδες, διαμορφώνονται μέσα από μηχανισμούς εξουσίας, καθώς αντικατοπτρίζουν το κοινωνικό κύρος των κοινωνικών ομάδων. Δημιουργούν προσδοκίες για το ποια είναι η αναμενόμενη συμπεριφορά του άλλου, οδηγώντας στο φαινόμενο που ονομάζεται «αυτοεκπληρούμενη προφητεία»¹¹¹.

¹¹¹

Δραγώνα Θ., Στερεότυπα και προκαταλήψεις, σελ. 14, Κλειδιά και αντικλειδιά, Αθήνα.

Εάν λοιπόν θεωρήσουμε τα στερεότυπα ιδεολογικές αναπαραστάσεις, θα διαπιστώσουμε ότι λειτουργούν με τρόπους οι οποίοι υποστηρίζουν, δικαιώνουν και νομιμοποιούν τις σχέσεις εξουσίας μέσα στην κοινωνία¹¹².

Στην εποχή της ετεροφιλίας η οποία συγκροτείται από τη διαχείριση της ετερότητας γίνονται πολλές προσπάθειες για να διασφαλιστεί και να προστατευθεί η διαφορετικότητα ως αυταξία και ως πολιτισμικός πλούτος αλλά και για να εξασφαλιστεί ότι δεν θα απειλήσει την εθνική υπόσταση και οργάνωση της κοινωνίας. Δηλαδή, οι μετανάστες είναι αποδεκτοί, ανεκτοί ή ακόμα και επιθυμητοί επειδή η παρουσία και η εργασία τους είναι ωφέλιμη για την οικονομία¹¹³.

Η αντικατάσταση των εννοιών «λαθρομετανάστευση» και «αλλοδαπός» στο δημόσιο λόγο και η επαναδιαπραγμάτευση της ετικέτας σε «οικονομικούς μετανάστες» σηματοδοτεί την αποδοχή του διαφορετικού μεταναστευτικού χαρακτήρα στη χώρα υποδοχής. Βέβαια, η χρήση του όρου «οικονομικός μετανάστης» υποδηλώνει πως η παρουσία τους είναι κάτι πρόσκαιρο¹¹⁴.

Κατά αυτόν τον τρόπο η κοινωνία υποδοχής αποδέχεται την παρουσία του μετανάστη είτε αφομοιώνοντάς τον είτε αποβάλλοντάς ή αποκλείοντάς τον. Σε αντίθετη περίπτωση η μαζική είσοδος μεταναστών καλλιεργεί το συναίσθημα του φόβου της αλλοίωσης των κοινωνικών συσχετισμών και ιεραρχήσεων στις δομές της εθνικής κοινωνίας¹¹⁵.

Οι παραπάνω ερμηνείες προσδίδουν στο μετανάστη τα χαρακτηριστικά μιας ξενόφερτης απειλής της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινωνίας υποδοχής. Οι διαδικασίες αυτές κατασκευάζουν και προκαλούν φόβο, ηθική αγανάκτηση και κοινωνική αντίδραση. Η κοινωνική αντίδραση καταλήγει στη «δαιμονοποίηση» συγκεκριμένων κοινωνικών τύπων και την κατασκευή αποδιοπομπαίων τράγων.

¹¹² Δραγώνα Θ., Στερεότυπα και προκαταλήψεις, σελ. 20, Κλειδιά και αντικλειδιά, Αθήνα.

¹¹³ Παύλου Μ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Οι μετανάστες σαν κι εμάς, σελ. 44 – 45, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

¹¹⁴ Παύλου Μ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Οι μετανάστες σαν κι εμάς, σελ. 62, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

¹¹⁵ Παύλου Μ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Οι μετανάστες σαν κι εμάς, σελ. 71 - 72, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Σε αντίθεση με την εικόνα των μεταναστών ως παθητικών, κακόμοιρων πλασμάτων και ως αντικειμένων συμπόνιας παρατηρούμε ότι οι ίδιοι οι μετανάστες συμμετέχουν ενεργά, μαζικά και αποτελεσματικά ως δρώντα υποκείμενα στη διαμόρφωση ενός νέου τρόπου οριοθέτησης και οργάνωσης των κοινωνιών μας. Για να ισχύσει η παραπάνω υπόθεση θα πρέπει το κοινωνικό σύνολο να αποδεχτεί την διαφορετική πολιτισμική ιδιαιτερότητα.

Σημαντικός είναι ο ρόλος της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Καθοριστικής σημασίας διότι διαφαίνεται η ενσωμάτωση ή η περιθωριοποίηση των μεταναστών. Τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ακολούθησαν τους γονείς τους, αντιμετωπίζουν μια σειρά από ειδικές δυσκολίες και προβληματισμούς. Βέβαια, αντιμετωπίζουν τις νέες συνθήκες ζωής ως νεολαίοι και λιγότερο ως ξένοι, διαφοροποιώντας τη στάση τους από αυτή των γονιών τους. Τα παιδιά της δεύτερης γενιάς θα συγκροτήσουν την προσωπικότητά τους στην κοινωνία την οποία ζούνε τη δεδομένη περίοδο, θα αναπτύξουν τις ικανότητές τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες της κοινωνίας υποδοχής¹¹⁶.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τα κίνητρα, οι προσδοκίες και οι φιλοδοξίες των νεότερων ηλικιακών ομάδων διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από αυτά των παλαιότερων μεταναστών. Παρατηρείται πως η νέα γενιά παρουσιάζει περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές με τους γηγενείς, τόσο στον εργασιακό όσο και στον εκπαιδευτικό χώρο. Οι νέοι στοχεύουν στην αντιμετώπιση των προκλήσεων χωρίς να διαφοροποιούν τον εαυτό τους ως κάτι διαφορετικό. Αποτέλεσμα η συγκρότηση της προσωπικότητά τους με τα χαρακτηριστικά των γηγενών, ξεκινώντας όμως με άνισους όρους. Αυτό καθιστά ορατή την αφομοίωση των κυρίαρχων πολιτισμικών προτύπων.

Το παράδειγμα των μεταναστών στη χώρα μας, οι οποίοι αντί να εντάσσονται περιθωριοποιούνται και η ανάπτυξη της «κουλτούρας της σιωπής» οδηγούν σε δυσμενέστερες συνθήκες αποκλεισμού από την κοινωνική πραγματικότητα. Η διαφορετικότητα με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται και λειτουργεί αρνητικά για τις ευάλωτες ομάδες. Συνέπεια των παραπάνω η

¹¹⁶ Μαρβάκης Α., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό apartheid, σελ. 106 - 107, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

εμφάνιση ξενοφοβικών αντιλήψεων και ρατσιστικών πρακτικών των κυρίαρχων εξαιτίας του συναισθήματος του φόβου που τους εμπνέουν οι εκάστοτε υποταγμένοι¹¹⁷.

Συμπερασματικά

Ιεραρχικά δομημένες κοινωνίες με άνισες σχέσεις μεταξύ των ομάδων τους αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητα ως αποδιοπομπαίο τράγο. Οι μεταναστευτικές ομάδες καλούνται να αντιμετωπίσουν εκτός των άνισων κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και την πολιτισμική ανισότητα που υφίστανται.

Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι εφικτό με αποτέλεσμα οι μετανάστες να ενσωματώνονται με άτυπους όρους και προϋποθέσεις που θέτουν οι κυρίαρχες πολιτισμικά ομάδες. Τέτοιου είδους ενσωμάτωση επιφέρει αλλοίωση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων και την ένταξή τους στα κυρίαρχα πρότυπα. Αντίθετα, οδηγούνται στον κοινωνικό αποκλεισμό και στην περιθωριοποίηση όσοι απ' αυτούς αμφισβητήσουν το κυρίαρχο μοντέλο.

¹¹⁷ Τσιμπιρίδου Φ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Μετανάστες και πολιτισμός, σελ. 148- 152, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, η γενικότερη αίσθηση που αποκομίσαμε από τη διεξαγωγή της παραπάνω μελέτης είναι πως ο μετανάστης βρίσκεται εγκλωβισμένος ανάμεσα σε πολλαπλούς ρόλους και σε πολλαπλές ομάδες. Αποτέλεσμα η αλλοίωση της διαφορετικότητας με το πέρασμα του χρόνου. Η αποτυχία του πολυπολιτισμικού μοντέλου καθώς αντί να επιτυγχάνεται μια ομαλή ενσωμάτωση και συμβίωση μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών επιδιώκεται μια άδηλη αλλοτρίωση της ταυτότητας του «Άλλου» προς του κανόνες που ορίζει η κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα.

Η παραπάνω υπόθεση είναι έκδηλη στην καθημερινότητα των μεταναστών. Στο χώρο εργασίας, στην οικογένεια, στο σχολείο, στους ανδρικούς και γυναικείους ρόλους. Οι κοινωνικοί χώροι στους οποίους συμμετέχουν οι μετανάστες δέχονται τη διαφορετικότητα εφ' όσον δε πλήττονται οι στόχοι τους. Δεν υπάρχει σύμπνοια και χάραξη κοινής πορείας με αποτέλεσμα να είναι διαφορετικοί οι στόχοι των ομάδων.

Ειδικότερα, στον εργασιακό χώρο ο μετανάστης θα απευθυνθεί στο είδος της απασχόλησης το οποίο γνωρίζει ώστε να του αποφέρει άμεσα οικονομικές απολαβές για να συντηρήσει τον εαυτό του και την οικογένειά του. Συνεπώς δεν έχει την πολυτέλεια να επιλέξει ανάμεσα στα είδη της απασχόλησης παρά να απορροφηθεί σε ευκαιριακές – εποχιακές εργασίες ευέλικτου τύπου. Οι θέσεις αυτές τις περισσότερες φορές καταλαμβάνονται από συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες ή από γηγενείς. Για την ομαλή ενσωμάτωση των «νέων» μελών της εργασιακής ομάδας θα πρέπει να γίνει συμμόρφωση με τα κυρίαρχα εργασιακά πρότυπα. Ο «νέος» καλείται να ανταπεξέλθει σε ένα καινούριο ανταγωνιστικό περιβάλλον όπου η επιβίωση του ατόμου είναι το πρωταρχικό μέλημα. Επί της ουσίας η ανάγκη για επιβίωση καθορίζει το μοντέλο απασχόλησης. Ο μετανάστης εργάτης γίνεται καταναλωτής με συνήθειες που εξαφανίζουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα ώστε να γίνει αποδεκτός στο κοινωνικό σύνολο.

Οι ανταγωνιστικές συνθήκες στο χώρο εργασίας έχουν ως αποτέλεσμα την υπεράσπιση ιδιοτελών παραγόντων. Χάνεται το συλλογικό στο βωμό της επιβίωσης του ατόμου. Σε περιόδους οικονομικών ασταθειών οι πιο

αδύναμες ομάδες συνήθως αποτελούν το εξιλαστήριο θύμα. Δημιουργείται η ψευδαίσθηση πως το πρόβλημα είναι οι «νέοι», διαφορετικοί εργαζόμενοι.

Σε πιο δεινή θέση βρίσκεται η γυναίκα μετανάστρια. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που της προσδίδουν, ως μετανάστρια, ως μητέρα και ως εργαζόμενη την οδηγούν σε σύγχυση της ταυτότητάς της. Καλείται να ανταπεξέλθει σε πολλαπλούς ρόλους που προσδιορίζονται από την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα στην οποία προσπαθεί να ενταχθεί. Η επιρροή που της ασκείται ποικίλλει ανάλογα με τις ομάδες μέσα στις οποίες συμμετέχει.

Ως γυναίκα την αντιμετωπίζουν φιλικά, με ομόνοια. Ειδικά ομάδες προάσπισης των γυναικείων συμφερόντων βλέπουν τη μετανάστρια αλληλέγγυα στον αγώνα τους. Η συνοχή και η αλληλεγγύη είναι χτισμένες πάνω σε άνιση βάση. Από τη θέση του ισχυρού η κυρίαρχη ομάδα επιδιώκει την ενσωμάτωση της υποδεέστερης. Η ενσωμάτωση αυτή δε θα είναι ποτέ ισότιμη.

Ως μετανάστρια, όπως και τον μετανάστη, την αντιμετωπίζουν επιφυλακτικά ως κάτι το διαφορετικό, το ξένο. Στο σύνολο των περιπτώσεων δεν αναγνωρίζεται η πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Σύννηθες φαινόμενο η αποκρυστάλλωση των κυρίαρχων πολιτισμικών κανόνων. Το διαφορετικό εξαλείφεται στο πέρασμα του χρόνου.

Ως μητέρα μέσα στην οικογένεια αποτελεί το θεματοφύλακα της παράδοσης της χώρας καταγωγής. Αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου την ανατροφή των παιδιών, προσπαθεί να δημιουργήσει γέφυρες μεταξύ των δύο πολιτισμών ώστε τα παιδιά να βρεθούν έτοιμα στις προκλήσεις της ενσωμάτωσης.

Ως εργαζόμενη βοηθά στην κάλυψη των επιμέρους αναγκών της οικογένειας. Συνήθως το εισόδημα της είναι συμπληρωματικό καθώς ο άνδρας θεωρείται ως υπεύθυνος για τη στήριξη της οικογένειας. Πολλές φορές η εργασία της δεν αναγνωρίζεται ούτε από τους εργοδότες ούτε από το σύντροφό της.

Όπως έχουμε αναφέρει επανηλλειμένως η θέση την οποία καταλαμβάνει μια ομάδα στην κοινωνική πραγματικότητα είναι καθοριστικής σημασίας για το παρόν και μέλλον των μελών της. Καθ' όλη τη διάρκεια της δυναμικής της χαράζει την ταυτότητά της. Σε μια ιεραρχημένη κοινωνία θεωρείται δεδομένο πως για να αποκτήσει μια ομάδα ισχυρή δυναμική καλείται να συμμορφωθεί με τους θεσμούς, τα πρότυπα και τις αξίες του συνόλου. Η διαφορετικότητα μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο δεν είναι αποδεκτή. Τις περισσότερες φορές οδηγεί στην περιθωριοποίηση και στον αποκλεισμό παρά στην ενσωμάτωση.

Σύμφωνα με την παραπάνω διατύπωση η συμμόρφωση με τους κανόνες του συνόλου αλλοιώνει τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής ομάδας. Επόμενο είναι η αλλοίωση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των μελών της.

Ο μετανάστης προσαρμόζει τις ταυτότητές του στις επιταγές που του ορίζει το δίκτυο στο οποίο συμμετέχει. Το δίκτυο με τη σειρά του διαμορφώνει τους στόχους του με βάση την κοινωνική πραγματικότητα. Η κοινωνική πραγματικότητα δε δέχεται το διαφορετικό.

Ακόμα και εάν διάφορα δίκτυα των ίδιων κοινωνικών χώρων επιχειρούσαν να βοηθήσουν στην ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστευτικών δικτύων θα αποτύγχαναν διότι η προσέγγιση θα συνέβαινε με όρους πολιτισμικής, οικονομικής, κοινωνικής ανωτερότητας. Ακόμα και στο εσωτερικό της ομάδας υπάρχει ανισότητα μεταξύ των μελών. Η βάση και το εποικοδόμημα είναι άνισα, οπότε μια άνιση προσέγγιση ενδεχομένως να οδηγούσε στα επιθυμητά αποτελέσματα.

Εάν θέλουμε να μιλάμε για πραγματική ενσωμάτωση θα πρέπει να αναπτύξουμε ένα πλαίσιο συζήτησης με άνισους όρους. Μέχρι να συμβεί κάτι τέτοιο θα γίνεται αναφορά για ένταξη και αφομοίωση.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Κλείνοντας τη μικρή μας περιήγηση στους χώρους της πολιτισμικής ετερογένειας θα αναφερθούμε στο αισιόδοξο μήνυμα που αναδύεται μέσα από τις δομές της πολυπολιτισμικότητας. Το διαφορετικό, το «Άλλο» μπορεί να δημιουργήσει τις συνθήκες για κοινωνική αλλαγή καθώς μέσα από αυτό ανακαλύπτουμε τα όρια του εαυτού μας. Επαναπροσδιορίζουμε τους στόχους μας μέσα από την καθημερινή συνδιαλλαγή με τους γύρω μας. Παρατηρούμε τις ομοιότητες και τις διαφορές. Δημιουργούμε μια νέα σύνθεση ανθρώπου. Κατασκευάζουμε ένα νέο πρότυπο πολίτη. Αρκεί να γνωρίσουμε τους διαφορετικούς ανθρώπους που μας περιβάλλουν, που είναι γύρω μας κάθε στιγμή.

«Ονειρεύομαι ελευθερία μέσα απ' του καθένα την πανέμορφη ιδιαιτερότητα¹¹⁸...»

¹¹⁸ Κατερίνα Γώγου, Υπερασπίζομαι την αναρχία

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαϊου Ν., Χατζημιχάλης Κ., Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1997
- Βεντούρα Λ., Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα
- Ιωσηφίδης Θ., Σπυριδάκης Μ., Ποιοτική κοινωνική έρευνα, μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2006
- Κυριαζή Ν., Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1999
- Μαρβάκης Α., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004
- Παπαταξιάρχης Ε., Τοπάλη Π., Αθανασοπούλου Α., Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας: Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2008
- Παύλου Μ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Οι μετανάστες σαν κι εμάς, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004
- Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ., Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός, εκδόσεις εξάντας, Αθήνα, 2004
- Πουλοπούλου Ε.-Η., Η μεταναστευτική πρόκληση, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2007
- Στρατηγάκη Μ., Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006
- Τσιμπιρίδου Φ., Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Μετανάστες και πολιτισμός, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004
- Τσουκαλάς Κ., Είδωλα πολιτισμού, εκδόσεις θεμέλιο, Αθήνα, 1998

- Φερόνας Α., Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα, εκδόσεις σάκκουλα, Αθήνα, 2004
- Ψημμένος Ι., Σκαμνάκης Χ., Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008
- Ψημμένος Ι., Οικονομική μετανάστευση στην Ελλάδα, αγορά εργασίας και κοινωνική ένταξη, εκδόσεις παπαζήσης, Αθήνα, 2010
- Blanchet A., Trognon A., Ψυχολογία ομάδων, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2002
- Craib I., Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2008
- Esping Andersen G., Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος;, εκδόσεις διόνικος, Αθήνα, 2006
- Foucault M., Για την υπεράσπιση της κοινωνίας, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2002
- Foucault M., Εξουσία, γνώση και ηθική, εκδόσεις Υψιλον, Αθήνα, 2008
- Gramsci A., Τετράδια από τη φυλακή, εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα, 2005
- Green N. L., Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2002
- Jenkins R., Κοινωνική ταυτότητα, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2007
- Mason J., Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2003
- Marx K., Engels F., Γερμανική ιδεολογία, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1989
- Narotzky S., Οικονομική ανθρωπολογία, νέοι προσανατολισμοί, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2007
- Sassen S., Χωρίς Έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης", εκδόσεις Μεταίχιμο, 2006

Wasserman S., Faust K., Social Network Analysis. Methods and applications, Cambridge University Press, 1994

Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ., Σεμινάρια πολιτικού προβληματισμού, Φεμινισμός και εργασία γυναικών: συμπτώσεις και αποκλίσεις, Αθήνα

Δραγώνα Θ., Στερεότυπα και προκαταλήψεις, Κλειδιά και αντικλειδιά, Αθήνα

Κατερέλος Γ., Το ψυχοκοινωνικό προφίλ του μετανάστη, μια ψυχοκοινωνική έρευνα, Αθήνα, 2007, για λογαριασμό του ΙΜΕΠΟ

Παρσάνογλου Δ., Μιχελιουδάκη Κ., Πετράκου Η., Πανατζή Α., Το ψυχοκοινωνικό προφίλ του μετανάστη και η ένταξή του, Αθήνα, 2007, για λογαριασμό του ΙΜΕΠΟ

Λιάκος Α., Περισσότερη ελευθερία, λιγότερη ανισότητα, εφ. Το Βήμα, 24/10/2010

Μουζέλης Ν., Γκέτο, περιχαράκωση ή συνύπαρξη, εφ. Το Βήμα, 24/10/2010

Τσουκαλάς Κ., Το «δικαίωμα» στη διαφορά, εφ. Το Βήμα, 17/12/2010